

Protestantse
Kerk

Geloof·Hoop·Liefde

Kerk en dertigers 2.0

een verkennend onderzoek

Inhoud

Woord vooraf	3
1. Waarom onderzoek naar dertigers?	4
2. De dertiger, een introductie	7
3. Weet waarover je spreekt: onderzoeksperspectief.....	13
4. <i>"Dit is de tijd dat ik voortdurend moet kiezen..."</i> – over de beleefde levensfase	15
5. <i>"Ik kan niet kiezen... help me"</i> – over de invloed van de opvoeding en tijdgeest.....	17
6. <i>"Wij zijn het middelpunt geworden van ons eigen leven"</i> – (Spirituele) waardenvorming door dertigers.....	21
7. Reflectie en conclusies.....	28
8. Praktijkvoorbeelden.....	32
9. Aanbevelingen	35
Geraadpleegde bronnen.....	37

Woord vooraf

Dit rapport is het resultaat van een vraag die vanuit diverse afdelingen van de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk is opgekomen. Binnen de organisatie werd afdeling-overstijgend erkend dat de vraag naar de verhouding tussen de kerk en 'de dertigers' een vraag is die het brede palet van de dienstverlening aan de kerk en haar gemeenten raakt. Er is toen besloten een onderzoek te verrichten naar deze verhouding. Het Expertisecentrum van de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland heeft Nadine van Hierden en Maaïke Bikker bereid gevonden en in staat gesteld het onderzoek te doen.

Niet alleen tijd en middelen ontbraken eerder voor een breed opgezet empirisch onderzoek naar de leefwereld van dertigers en de plaats daarin van kerk, geloof en/of zingeving. Al snel werd ook duidelijk dat de afgelopen jaren een reeks van onderzoeken op of aan dit gebied rakend, is verricht. Daarom kozen we voor een literatuuronderzoek, met de optie na afronding gesprekken te voeren met vertegenwoordigers van 'de dertigers'. De keuze impliceert dat voor hen die thuis zijn in het onderwerp in dit onderzoeksverslag weinig nieuws te vinden is wat de feiten betreft. Alles is al een keer eerder gepubliceerd. Bijzonder is wellicht dat de stapel recente en minder recente literatuur is doorgespit door twee leden van het object van onderzoek, die vanuit hun eigen perspectief gelezen en geselecteerd en gebundeld hebben. Nieuw zijn wel de conclusies die in enkele intensieve gesprekken tussen de onderzoekers en ondergetekende, een babyboomer, tot stand zijn gekomen.

Parallel aan dit onderzoek is vanuit JOP, de jeugdwerkorganisatie van de kerk, een onderzoek gedaan naar inspirerende praktijken van plaatselijke gemeenten, de participatie van dertigers daaraan, en naar methodiek en/of materiaal die in die succesverhalen een rol spelen. In dit rapport beschrijven we de belangrijkste kenmerken van deze voorbeelden.

Het Expertisecentrum presenteert met voldoening dit resultaat. Het spreekt de wens uit dat de leefwereld van 'de dertigers' in de huidige tijd meer inzichtelijk wordt voor iedereen die er belang bij heeft en dat dit onderzoeksverslag een bijdrage zal leveren aan de kwaliteit van de dienstverlening aan de kerk en haar gemeenten. En het spreekt zijn waardering uit voor de wijze waarop de twee onderzoekers te midden van de hectiek van het lopende advieswerk dat altijd om voorrang en om direct resultaat vraagt, in staat zijn geweest tijd en concentratie vrij te maken om de distantie en contemplatie op te brengen die nodig zijn om veel stof niet alleen door te nemen, maar ook tot overzichtelijke hoofdlijnen terug te brengen.

Degene die weinig tijd heeft kan er voor kiezen met hoofdstuk 7 te beginnen, de voorlopige conclusies uit het literatuuronderzoek. Na hoofdstuk 7 volgt een korte weergave van de praktijkverhalen die verzameld zijn door JOP. Hoofdstuk 9 ten slotte bevat de beleidsaanbevelingen.

Namens de staf van het Expertisecentrum,
Dr. Harm G. Dane

1. Waarom onderzoek naar dertigers?

Dertigers en kerk...

Het woordje 'en' in deze titel suggereert een verbinding tussen dertigers en kerk. Dat is echter lang niet altijd (meer) het geval. De meeste dertigers in Nederland ervaren geen binding met een kerk, hoewel dat vanuit het perspectief van de geloofsgemeenschap anders kan zijn. Als er nog een band is, is dat vaak een relatie met ups en downs: soms betrokken voor even, en steeds minder lid voor het leven.

De afname van (actief betrokken) lidmaatschap van de kerk voor deze leeftijdsgroep betekent niet dat deze generatie minder gelovig, religieus of spiritueel is. De kerk als instituut of vaste aanbieder van zingeving spreekt echter jonge generaties steeds minder aan. In dit onderzoek richten we ons daarom met name op dertigers: de leeftijdscategorie van mensen tussen 25 en 35 jaar, die niet vanzelfsprekend meer is opgevoed met het christelijk geloof en/of de kerk.

Kerk en dertigers...

Toch houdt de kerk, en in dit rapport spreken we met name over de Protestantse Kerk, zich sinds enige jaren intensief bezig met de relatie tussen kerk en dertigers. Dat gebeurt vanuit verschillende motieven.

In de jaren '80 van de vorige eeuw ontstond in de kerk oog voor een verdwijnende generatie kerkgangers in de bloeiperiode van hun leven. De gevolgen van de grootschalige kerkverlating van de jaren '60 en '70 werden steeds meer zichtbaar. De kerk richtte de aandacht met name op de *blijvers met verdriet en spijt*: ouders, wier kinderen niet (meer) kerkelijk betrokken waren. Er werd echter weinig structureel onderzoek gedaan naar de motieven van deze jonge generatie kerkverlaters (en ook niet naar de blijvers!).

Later spitste het gesprek in de kerkelijke vergaderingen zich toe op *geloofsoverdracht*. Predikanten en kerkelijk werkers signaleerden steeds meer gebrek aan (Bijbel)kennis bij hen die nog wel in de kerk kwamen. De boodschap van de kerk moest op een nieuwe manier worden gebracht. Er werd geëxperimenteerd met nieuwe vormen van basiscatechese. Maar er gingen ook proefballonnetjes op vanuit de gedachte "laat de kinderen na de basisschoolleeftijd met rust, ze haken vanzelf wel weer aan". Dat bleek niet zo te zijn.

Vervolgens concentreerde de aandacht zich op de *gevolgen* van een ontbrekende generatie in de kerk: vacatures in de kerkenraad, minder vrijwilligers die zich in willen zetten, en het gebrek aan aansluiting met nieuwe generaties. Dat laatste bleek ook uit de omschrijving van de groep waarop werd gedoeld. Niet alleen de oudere jongeren, maar ook: de middengeneratie, de tussen(uit)generatie. 'Het gat van de kerk' werd zichtbaar, en ook steeds groter. Waar het gesprek eerst ging over de 'dertigers', feitelijk de leeftijdscategorie van mensen tussen 25 en 35 jaar, werd de cirkel steeds wijder: 25-40, 25-50, en wat we laatst zelfs hoorden: 18-65. Dan is het geen gat meer, maar een krater.

Vanaf 2006 leverde het landelijke project 'Gat van de Kerk' een bijdrage aan bewustwording van het verlies van dertigers en veertigers in de kerk. Dat deed ze middels handreikingen voor gesprek en activiteiten, vooral vanuit het perspectief van de kerkelijke gemeente.

Dat laatste is een belangrijk aandachtspunt: de kerk heeft zich vooral reactief opgesteld en past zich langzaam aan in een veranderende context, soms zonder te verstaan waar werkelijk behoefte aan is.

Kerk en dertigers 2.0

Vandaag de dag zien we op verschillende (kerk)plekken een andere aanpak ontstaan om de relatie tussen kerk en nieuwe generaties te verkennen. Eerst bezinnen en ontginnen, voor er begonnen wordt.¹ Ontdekken welke mensen er zijn, welke vragen, welke verlangens en behoeften; voordat de kerk met een aanbod of een 'oplossing' komen. Vooral in de grote steden zien we deze aanpak, waarbij gekozen wordt voor het verkennen van de (religieuze) behoeften van bepaalde doel- of leeftijdsgroepen: twintigers, dertigers en veertigers.

Kenmerkend voor deze initiatieven is de voortdurende wisselwerking tussen doelgroep en onderzoek: al zoekend worden passende vormen gevonden om de relatie tussen leeftijdsgroep en 'geloof' (en soms ook 'kerk') inhoud te geven. We denken bij voorbeeld aan Petra Kerssies, die werkte voor Zin in Zuid in Amsterdam, Inger van Nes en Karel Smouter die Amsterdam-Breed deden onderzoek naar twintigers, de Pax Christikerk in Den Haag die de behoeften van dertigers in de eigen omgeving inventariseert.

Ook in dorpen krijgen steeds meer predikanten de opdracht om al de binding tussen kerk en nieuwe generaties te versterken. Netwerken, contacten leggen, laagdrempelige activiteiten organiseren, maar ook meer systematisch door het tot thema van studieverlof te maken.

Vanuit de kerk ontstaan steeds meer initiatieven voor kerkelijke en niet-kerkelijke dertigers. Soms is dat een (beperkt) aanbod naast de reguliere activiteiten, soms ontstaan er initiatieven los van de gevestigde kerk, soms betekent het een transformatie van de gemeente.

---

¹ Smouter en Van Nes (2010), *Ontgint eer ge begint* - onderzoeksopzet

Onderzoek naar dertigers in gemeente(opbouw)

Toen ds. Niels de Jong, PKN-predikant in Rotterdam en zelf dertiger, in 2011 startte met een onderzoek naar *young urban protestants* in de grote steden, ontdekte hij dat er in de loop der jaren veel geschreven is over gemeenteopbouw en doelgroepenbeleid. De aandacht voor gemeenteopbouw in samenhang met generatietyperingen bleef echter onderbelicht. Dit vond hij opvallend, juist omdat de belangstelling voor nieuwe kerkvormen een hoge vlucht neemt. Je zou dan verwachten dat ook onderzocht wordt wie dan tot die nieuwe vormen worden aangetrokken. De Jong constateerde dat er weinig feitelijke sociologische studie naar leeftijdsgroepen in de kerk gedaan is en wilde daar met zijn onderzoek naar stadse twintigers en dertigers een impuls toe geven.²

De Jong is niet de enige die constateert dat nieuwe generaties anders tegen kerk en geloven aankijken. Verschillende (godsdiens)t sociologen en theologen delen zijn constatering. Zo betreft de Protestantse Kerk in de Missionaire Ronde het waardenonderzoek ('mentality milieus') van Motivaction. Prof. dr. Henk de Roest schrijft in zijn nieuwste boek *Een huis voor de ziel* dat de kerk voor dertigers en veertigers 'een huis voor af en toe' is geworden. Prof. dr. Joep de Hart schrijft in *Zwevende gelovigen* hoe de dertiger zijn eigen zingeving 'bij elkaar knutselt' en dat de kerk daar nauwelijks een rol in speelt.

Langdurige onderzoeken als *God in Nederland* of SCP-rapportages laten zien dat het vertrouwen in en de invloed van instituten als de kerk tonen, maar dat de belangstelling voor spiritualiteit, rituelen, geloof en zingeving springlevend is. Dat geldt niet alleen voor dertigers, dat geldt voor mensen in iedere generatie en levensfase.

Ambitie van dit onderzoek

In dit onderzoek proberen we de tijdgeest voor de kerk van vandaag en morgen te duiden, aan de hand van de dertiger anno 2012. Het is een interessant moment voor de kerk om de verhouding tussen kerk en dertigers nader te onderzoeken. Er zijn allerlei initiatieven gaande, binnen en buiten de kerk, die dwingen tot bezinning, bezieling en ambitie: hoe zijn wij samen gemeente van Christus Jezus, vandaag en morgen?

Dit onderzoek wil daaraan een bijdrage leveren. Het biedt een onderlegger om in een later stadium de hoofdvragen van het project Kerk en Dertigers 2.0 steeds beter te kunnen beantwoorden. Die hoofdvragen zijn als volgt: *Hoe en waar zou de Protestantse Kerk de dertiger kunnen bereiken, raken en aanspreken?* en *Wat kan de Protestantse Kerk van dertigers leren en meenemen?* Onderliggende vragen zijn daarbij:

1. *Wat communiceer je naar dertigers aan geloofsinhoud en hoe?*
2. *Welke vorm (of vormeloosheid) wordt door dertigers gevraagd en wat wil/kun je bieden?*
3. *Hoe komt binding tot stand? Wat is daarin wenselijk van beide zijden?*

Met het oog op het onderzoek werd door de kerngroep een aantal vragen geformuleerd geven, die we hier gerubriceerd weergeven. De nummers bij de vragen geeft de volgorde aan waarin ze ons zijn voorgelegd. De indeling is van ons. In de conclusies zullen we aan de orde stellen in hoeverre (sommige van) deze vragen zijn beantwoord. De vragen zijn:

A. Sociale en maatschappelijke participatie van dertigers

6. In wat voor activiteiten participeren dertigers buiten de kerk? Welke factoren bepalen of zij hier wel of niet in gaan participeren?

11. Wat is de verwachte ontwikkeling bij dertigers als het gaat om maatschappelijke participatie in de komende decennia?

B. Dertigers en geloof

8. Wat willen dertigers voor relatie met het geloof? Wat verwachten ze daarin van anderen? Wat willen ze daar juist zelf in doen?

C. Dertigers over de kerk

3. Welk beeld hebben dertigers van 'de kerk'?

D. Kerkelijke dertigers over de kerk

4. Waarom gaan dertigers wel/niet naar de kerk? Welke factoren bepalen waarom ze wel of niet gaan?

5. Waarom nemen dertigers wel of niet deel aan activiteiten vanuit de kerk? Welke factoren bepalen of ze wel of niet gaan participeren?

---

² De Jong (2011), *Young Urban Protestants – onderzoeksrapport*

7. Waarom pikken dertigers een bepaalde kerk eruit? Welke factoren zijn voor hen doorslaggevend bij het maken van een keuze voor een kerk of gemeenschap?
9. Wat willen dertigers voor relatie met de kerk? Wat verwachten ze wel en wat juist helemaal niet van de kerk?
10. Wanneer dertigers tien jaar vooruit kijken, welke rol zien zij dan voor de kerk in hun leven?
11. Wat is de verwachte ontwikkeling bij dertigers als het gaat om kerkelijke participatie in de komende decennia?

E. De kerk en dertigers

1. Succesvolle kerken die zich richten op dertigers: wat doen ze, waar vinden we ze, wie trekken ze?
2. Wat zien deze kerken zelf als succesfactoren, vanuit welke visie werken zij en hoe zijn zij tot deze visie gekomen?

Leeswijzer

We openen dit rapport met enkele statistische feitjes over dertigers. Daarna staan we stil bij het perspectief van waaruit we onderzoek doen. We onderzoeken wat bedoeld wordt met de aanduiding 'dertiger'. Het is belangrijk om dit begrip te verkennen, omdat het in onze ogen nuancerend verdient. Daarna schrijven we op basis van media- en literatuurstudie een essayistische typering van dertigers anno 2012. Kenmerkende woorden zijn daarin de levensfase van keuzes maken en waardenvorming.

In het daaropvolgende hoofdstuk reflecteren we op deze schets en verbinden we er enkele conclusies aan.

Daarna volgt reflectie op praktijkvoorbeelden van plaatselijke gemeenten.

Ten slotte doen we een aantal aanbevelingen.

2. De dertiger, een introductie

De dolende dertiger, de compromisloze dertiger, de dertigersdip, de dubbende dertiger, het dertigersdilemma, de quarterlifecrisis, de verdwaalde dertiger...

Een aantal willekeurige aanduidingen die je vindt wanneer je op Google 'dertiger' intikt. Je zou haast geloven dat ieder die dertiger is te maken heeft met een identiteitscrisis of daarnaar op weg is. Het aantal zelfhulpboeken voor deze groep breidt zich gestaag uit en het dertigersdilemma wordt erkend als serieus probleem. Tegelijkertijd wordt erover geschamperd: die dertiger van nu moet zich niet zo aanstellen, de keuze is toch onbeperkt? Er zijn toch genoeg mogelijkheden en kansen? Dan wordt over de generatie dertigers gesproken als *de loungegeneratie, de Peter Pan-generatie, de grenzeloze generatie, de verwende dertiger...*

Documentaires op televisie, artikelen in opiniebladen, beleidspeilingen en trendverkenningen, levendige gesprekken op Twitter: er is aandacht genoeg voor het denken in generaties (dat is niet alleen voorbehouden aan dertigers) en er wordt volop gediscussieerd over de kenmerken die de dertiger al dan niet heeft.

We stellen onszelf de vraag wie de dertiger eigenlijk is, wat hem/haar bezig houdt, welke waarden voor hem of haar en voor hun generatiegenoten belangrijk zijn.

Natuurlijk is de ene dertiger de andere niet. Er zijn verschillen tussen mensen op het platteland, hoger- en lager opgeleiden, tussen alleenstaanden en dertigers met een partner. Vanuit verschillende bronnen proberen we een karakteristiek te maken van een generatie in een bepaalde levensfase, en accenten te leggen die vooral te vinden zijn bij de dertiger.

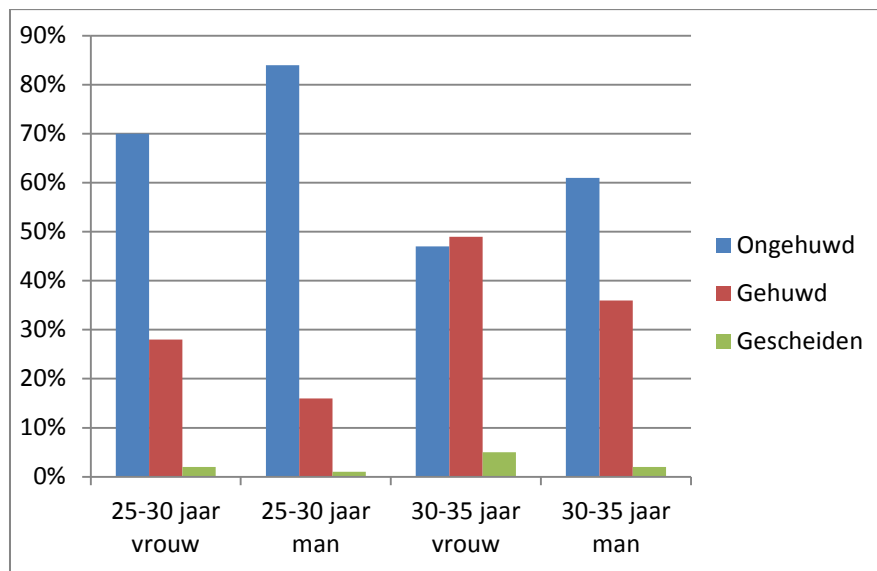
We maken in dit onderzoek geen onderscheid tussen kerkelijke of niet-kerkelijke dertigers. Aan de hand van literatuur schetsen we een beeld van deze tijd, geïllustreerd door de generatie die nu in of rond de dertig is.

Feiten en cijfers

We laten hier een aantal grafiekjes en tabellen snel de revue passeren. Het geeft een indruk waar de dertiger zoal mee bezig is en hoe zijn of haar leven er gemiddeld uitziet.

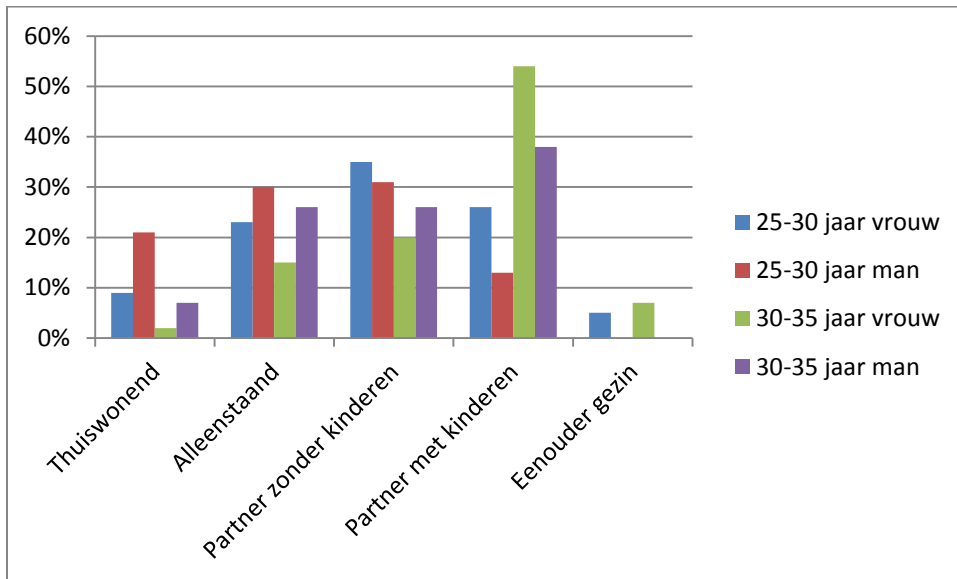
Eerst maar even de vraag: hoeveel dertigers kent Nederland eigenlijk?

Nederland telde op 1 januari 2011 16.655.799 inwoners, waarvan 4.162.599 personen tussen 20-40 jaar. Dit is 25% van de totale bevolking. Als we naar burgerlijke staat van de dertiger kijken, zijn er de volgende cijfers bekend.³

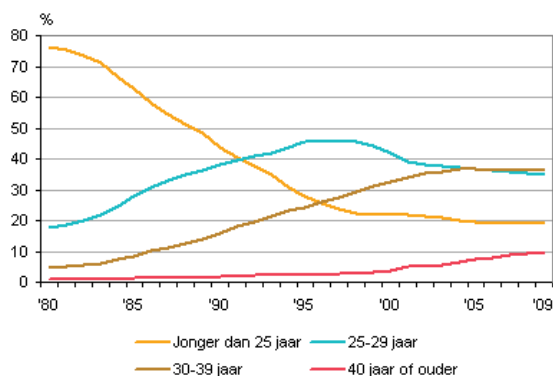
³ CBS (2012) <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/publicaties/webpublicaties/ben-ik-gemiddeld/ben-ik-gemiddeld.htm>

In de onderstaande tabel zien we hoeveel er van de doelgroep nog thuis wonen, alleenstaand zijn, et cetera.

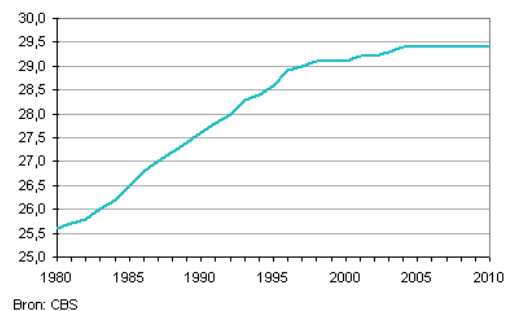
De gemiddelde leeftijd waarop Nederlanders trouwen, stijgt. Ook de gemiddelde leeftijd waarop de Nederlandse vrouw haar eerste kind krijgt wordt steeds hoger, zien we in onderstaande tabellen. Dit zou te maken kunnen hebben met waardeverschuivingen in de Nederlandse samenleving, waar we straks over spreken.

Grafiek 1. Leeftijd van voor het eerst huwende vrouwen (2010)

Bron: CBS

Grafiek 2. Gemiddelde leeftijd waarop Nederlandse vrouw haar eerste kind krijgt.

Bron: CBS

Arbeid en inkomen

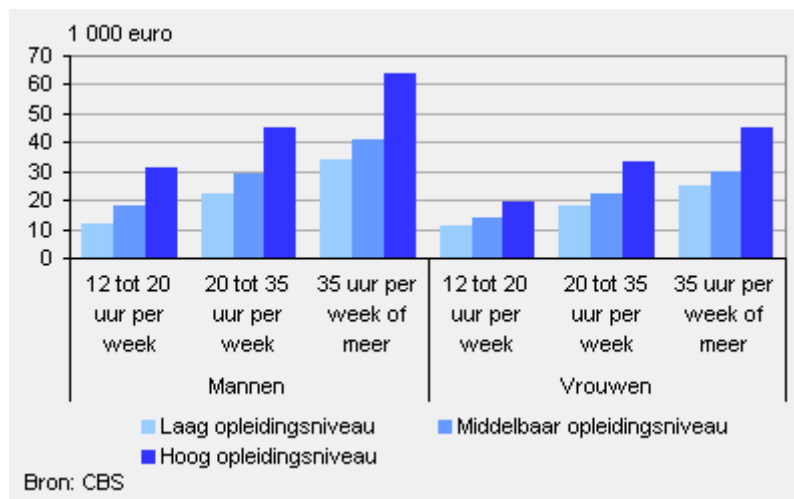
Het gemiddelde inkomen in 1980 bedroeg in zijn geheel € 15.202,- ten opzichte van € 32.500,- in 2011.⁴ In de onderstaande tabel wordt het gemiddelde inkomen per leeftijdscategorie en geslacht weergegeven.

Leeftijdscategorie:	Vrouw	Man
25-30 jaar	€ 27.872,-	€ 34.946,-
30-35 jaar	€ 30.523,-	€ 45.685,-

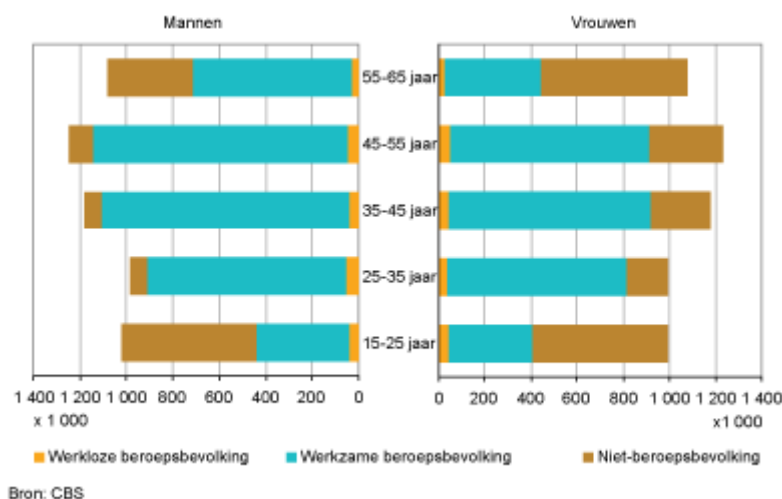
⁴ Gemiddeld Inkomen (2012) <http://www.gemiddeld-inkomen.nl/inkomens-vanaf-1970.php>

Grafiek 5. Gemiddeld persoonlijk inkomen naar geslacht, opleidingsniveau en wekelijkse arbeidsduur, 2009⁵

Grafiek 6. Arbeidspositie naar leeftijd en geslacht, 2011

Voor werkgevers is deze generatie moeilijk te binden, hooguit te boeien. Snel afgeleid of verveeld zijn heeft overigens ook risico's voor dertigers zelf: uitvalsverschijnselen als burn-out komen relatief vaker voor bij mensen tussen 26-35 jaar en deze ontwikkeling neemt toe.⁶

Vrije tijd

In de levensfase van dertigers, waar werk- en zorgtaken worden gecombineerd, wordt ook veel waarde gehecht aan vrije tijd. 20-34 jarigen besteden veel van hun beperkte vrije tijd buiten de deur. Ze zijn inmiddels de meest uithuizige groep van de totale bevolking.⁷ Hoewel er ten opzichte van eerdere generaties relatief gezien minder tijd is voor vrije tijd, wordt die tijd wel intensiever gebruikt.

Het type activiteiten is afhankelijk van de gezinssamenstelling.

Sporten, winkelen, uitgaan en openlucht recreatie zijn de belangrijkste vrijetijdsbestedingen.⁸ 38% van de bevolking tussen 20-34 jaar sport minstens een keer per week. Hardlopen, fitness en zwemmen (individuele sporten!) zijn het meest populair.⁹ In de volgende vier tabellen wordt een schets van de invulling van de vrije tijd weergegeven.¹⁰

⁵ CBS StatLine (2011) *Inkomen en positie arbeidsmarkt, sociaal-economische trends, 1e kwartaal 2011*, via www.cbs.nl

⁶ 365 (2012) www.365.nl

⁷ Verbeek en De Haan (2011), *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis*

⁸ Verbeek en De Haan (2011) *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis*

⁹ SCP (2010) Factsheet Sport

¹⁰ CBS (2012) <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/publicaties/webpublicaties/ben-ik-gemiddeld/ben-ik-gemiddeld.htm>

Hoeveel uur sport je per week?

Leeftijdscategorie:	5 uur of meer per week	1 – 4 uur per week	minder dan 1 uur of nooit
25-35 jaar vrouw	10%	47%	43%
25-35 jaar man	18%	46%	36%

Hoe vaak bezoek je een museum?

Leeftijdscategorie:	1x per maand of vaker	3 tot 11 x per jaar	minder dan 3 x per jaar of nooit
25-35 jaar vrouw	1%	10%	89%
25-35 jaar man	0%	10%	90%

Hoe vaak per jaar ga je op vakantie?

Leeftijdscategorie:	meer dan 1x per jaar	1x per jaar	Nooit
25-35 jaar vrouw	61%	22%	16%
25-35 jaar man	62%	20%	17%

Hoe vaak ga je naar het café?

Leeftijdscategorie:	1x per week of vaker	1 tot 3x per maand	minder dan 1x per maand of nooit
25-35 jaar vrouw	9%	26%	65%
25-35 jaar man	20%	34%	46%

Ook vrijwilligerswerk neemt een plaats in. De tijd die daaraan wordt besteed is opnieuw afhankelijk van gezinssituatie, betaald werk en (sociale) omgeving.

Over het algemeen wordt het steeds minder vanzelfsprekend om in de fase tussen 25-40 te beginnen met vrijwilligerswerk (hoewel luizenmoeders op school of taxiënde vaders dan juist wel in opkomst zijn...). De motieven om vrijwilligerswerk te doen verschillen in tegenstelling tot wat wel beweerd wordt nauwelijks van die van oudere generaties. Het gaat de nieuwe generatie vrijwilligers wel steeds meer om het verwezenlijken van individuele drijfveren (zin geven aan het leven, een diepere dimensie ervaren, maar ook ondersteunend aan de werkervaring op het cv).¹¹

Traditionele leveranciers van vrijwilligers als kerken signaleren een terugval in mensen die vrijwilligerswerk willen doen. Kortdurende projecten, op zelfgekozen tijdstippen met veel ruimte voor eigen invulling, worden steeds populairder.

Vrijwilligerswerk in 2009		Totaal aantal vrijwilligers	Gemiddeld aantal uren per week	Percentage vrijwilligers
Leeftijd 25 -35 jaar		x 1 000		%
Arbeid	Lager opleidingsniveau	22	3,8	9
	Middelbaar opleidingsniveau	99	3,2	15
	Hoger opleidingsniveau	131	3,2	20
Uitkeringen	Lager opleidingsniveau	7	8,2	11
	Middelbaar opleidingsniveau	10	7,8	19
	Hoger opleidingsniveau	.	.	.
Scholier/student	Lager opleidingsniveau	.	.	.
	Middelbaar opleidingsniveau	6	4,5	19
	Hoger opleidingsniveau	6	4,5	21
Geen inkomstenbron	Lager opleidingsniveau	6	4,3	15
	Middelbaar opleidingsniveau	10	3,3	21
	Hoger opleidingsniveau	7	5,1	22
© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen 8-3-2012				

¹¹ Dekker en De Hart (2009) *Vrijwilligerswerk in meervoud*

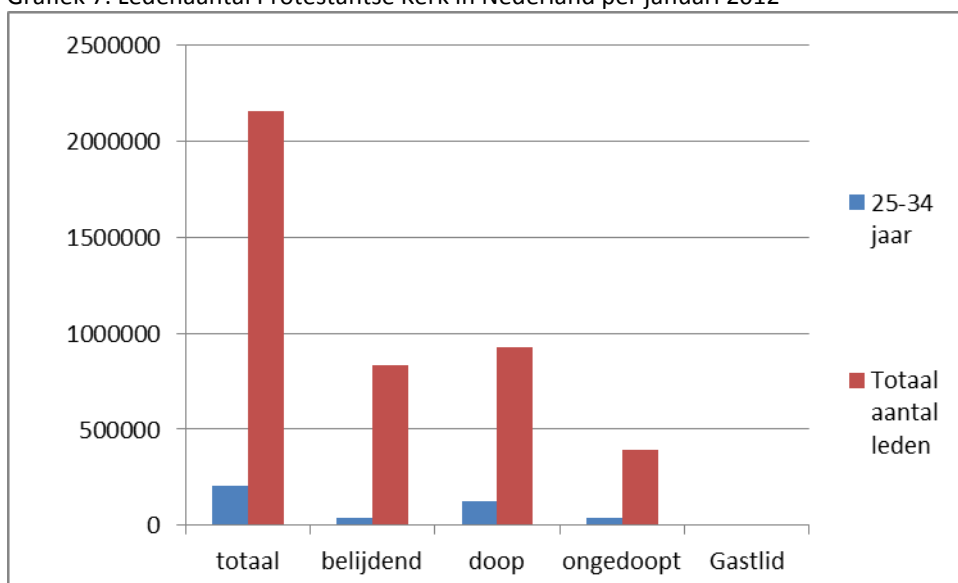
De tabel op de vorige pagina laat zien hoeveel personen in de leeftijd van 25 – 35 jaar met een bepaald opleidingsniveau en inkomstenbron vrijwilligerswerk verrichten en hoeveel tijd zij er gemiddeld per week aan kwijt zijn. Bijvoorbeeld: 22.000 personen die werken en een laag opleidingsniveau hebben verrichten gemiddeld 3,8 uur vrijwilligerswerk per week.

Kerk en zingeving: betrokkenheid en binding

Naast alle gegevens rondom burgerlijke staat, arbeid, inkomen en vrije tijd is het ook goed om te kijken hoeveel dertigers de Protestantse Kerk in Nederland eigenlijk telt. Hoe verhoudt zich dat tot het totale ledenaantal en hoe staan de dertigers in ons ledenbestand geregistreerd? Gegevens zijn afkomstig uit LRP, het ledenregistratiesysteem van de Protestantse Kerk. Het is helaas technisch nog niet mogelijk de ontwikkeling over een aantal jaren te laten zien en daarmee trends zichtbaar te maken.

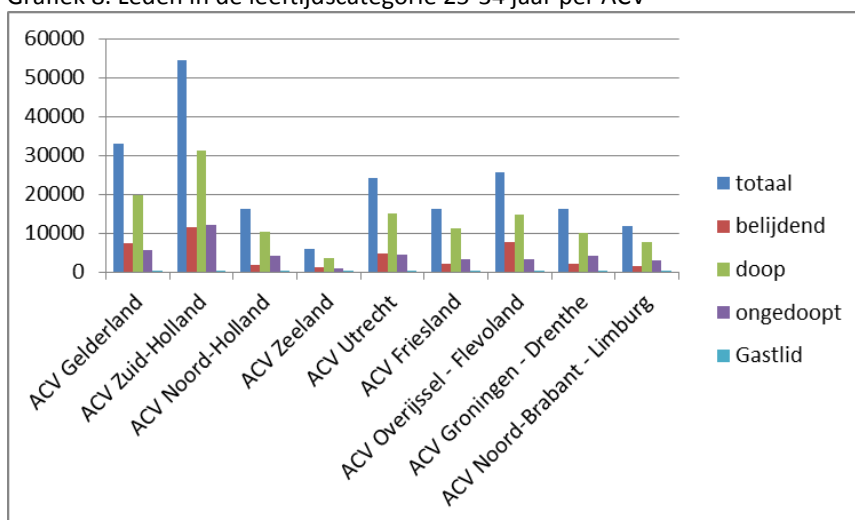
	totaal	belijdend	doop	ongedoopt	Gastlid
25-34 jaar	203524	39492	123383	40649	75
Totaal aantal leden	2152993	833351	928491	391151	890
in %	9,5	4,7	13,3	10,4	8,4

Grafiek 7. Ledenaantal Protestantse Kerk in Nederland per januari 2012

De onderstaande grafiek laat zien hoe de verdeling 25-34 jarigen binnen de ACV's ('provincies') is.

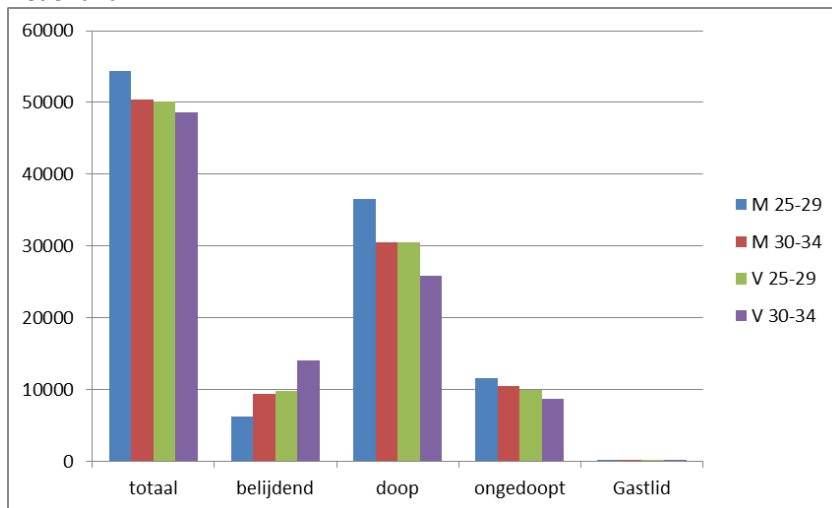
Grafiek 8. Leden in de leeftijdscategorie 25-34 jaar per ACV

Hoe is de verhouding binnen de leeftijdscategorie zelf? Zijn er meer mannen of vrouwen? Is er een lijn te zien in de jonge dertiger en de oudere dertiger? In de komende tabel en grafiek wordt dit weergegeven.

geslacht	totaal	belijdend	doop	ongedoopt	gastlid
M 25-29	54369	6200	36601	11568	11
M 30-34	50390	9419	30461	10510	19
V 25-29	50156	9796	30497	9863	15
V 30-34	48609	14077	25824	8708	30
Totaal	203524	39492	123383	40649	75

Grafiek 9. Verhoudingen binnen de leeftijdscategorie 25-34 jarigen, die lid zijn van de Protestantse Kerk in Nederland.

3. Weet waarover je spreekt: onderzoeksperspectief

Leeftijd of levensfase-onderzoek?

Na deze algemene feitjes over dertigers verkennen we wie of wat 'de dertiger' nu eigenlijk is. Gaat het ons om een groep van generatiegenoten die bepaalde kenmerken vertoont, gevormd door tijd, opvoeding en omstandigheden? Is de dertiger vooral een begrip geworden voor een bepaalde levensfase? Of is het een combinatie van beide? En is de dertiger van nu anders dan de dertiger van tien jaar geleden? (Let wel: de eerste vragen naar dertigers in de voorlopers van de Protestantse Kerk werden minimaal tien jaar geleden al gesteld! Vandaar deze vraag.)

Het eerste dilemma in onderzoek naar dertigers heeft te maken met de keuze voor onderzoek naar een generatie verstaan wordt als een groep mensen in dezelfde **levensfase**, of juist een generatie die verstaan als een groep mensen in dezelfde **leeftijd**. Een generatie onderzoeken is nog niet zo makkelijk als het lijkt: een beschrijving van een bevolkingsgroep geselecteerd op geboortjaar vertelt andere informatie dan een schets van kenmerken van een groep mensen in een bepaalde fase van hun leven.

In de wetenschap wordt ook geworsteld met het onderscheid tussen levensfase en leeftijd. Generaties worden vaak beschreven *in de tijd*, maar daarbij wordt gebruik gemaakt van kenmerken die lijken te horen bij een *fase in een leven*. Vaak is pas achteraf een typering te geven aan een tijdperk (de *roaring fifties*) of generatie (de *'verloren' generatie*). Deze typeringen zijn niet zelden subjectief. Zo wordt over nu de jongste dertigers zowel gezegd dat ze behoren tot de hoopvolle generatie Einstein, als ook tot de stuurloze patatgeneratie. Wie weet denken we daar over tien jaar heel anders over...

Het Sociaal en Cultureel Planbureau hanteert in haar rapport over generaties (2010) een onderscheid tussen familiale generaties (de verhouding tussen (groot)ouders en (klein)kinderen) en maatschappelijke generaties. De werkdefinitie voor de laatste luidt als volgt: *'Een generatie bestaat uit personen van ongeveer dezelfde leeftijd die gegeven hun historische gesitueerdheid een eigen verhaal hebben te vertellen. Daar zij hetzelfde verleden delen, zullen zij aan de hand daarvan een specifiek generatiebesef ontwikkelen. Dit besef zal in het algemeen pregnanter zijn naarmate de gemeenschappelijke ervaringen een sterker stempel op de generatie hebben gedrukt. Het blijft dan niet bij tijdgebonden verhalen en beelden, maar er ontstaan specifieke gedragspatronen en mogelijk sociale formaties die zich langere tijd weten te handhaven, relatief ongevoelig voor de inmiddels optredende maatschappelijke en culturele veranderingen.'*¹²

De dertiger wordt dus mede gevormd door de sociale omstandigheden en historische gebeurtenissen uit zijn jeugd. Zijn 'formatieve ervaringen' (de formatieve periode is de leeftijd van 10-25 jaar) zijn andere dan die van de dertiger van twintig jaar geleden.¹³

Naast de formatieve ervaringen zijn ook karakter, omgeving, opvoeding (opvattingen, leefstijl en gedragingen) en omstandigheden van grote invloed op de keuzes die het individu maakt. Zo kan een laagopgeleide dertiger uit de Randstad nauwelijks last hebben van twijfels ten aanzien van zijn beroepskeuze, terwijl zijn hoogopgeleide vriendin, afkomstig uit de Achterhoek, daar voortdurend mee bezig is. De eigen biografie kleurt dus het 'herkend weten' in de generatie waartoe men gerekend wordt.

Om iets te kunnen zeggen over de dertiger van nu is het dus belangrijk om met een **sociologische** bril naar de dertiger te kijken. Welke belangrijke gebeurtenissen waren er in zijn jeugd? Welke waarden waren belangrijk in zijn opvoeding? En hoe vormt de dertiger van vandaag de dag zijn levensverhaal, welke elementen bepalen zijn gedragspatronen en sociologische binding? Daarvoor hebben we een leeftijds aanduiding nodig. In onderzoeken worden verschillende geboortejaren gebruikt om de groep dertigers aan te geven. Waar mogelijk hanteren we in dit onderzoek de geboortejaren tussen 1975 en 1985. We zien dit niet als scherpe grens. Beeldbepalende onderzoeken over de 'term' dertigers verschenen vanaf 2000, en gaan vooral over de generatie daarvoor, geboren tussen 1965 en 1975. Het is belangrijk dit te beseffen!

Dertigers van 2012 horen tot een nieuwer geboortecohort, dat van 1975-1985. In de nieuwste onderzoeken wordt de groep jonge dertigers (25-30 jaar) ook wel verweven met twintigers. Onderzoek toont aan dat de verschillen tussen generaties kleiner worden en dat 'dertigers' langer gedrag vertonen dat lijkt op dat van twintigers.

¹² Van den Broek, Bronneman, Veldheer (2010) *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland*. Citaat op p. 23 uit: Jacques van Doorn, 2002: p. 25.

¹³ Van den Broek, Bronneman, Veldheer (2010)

Naast een sociologische bril maken we daarom gebruik van een **ontwikkelingspsychologisch** perspectief. In de opvoedkundige en (godsdienst)psychologische wetenschap wordt veel onderzoek gedaan naar fasen in een mensenleven. Deskundigen zijn het erover eens dat mensen in een bepaald stadium in hun leven vaak dezelfde kenmerken of eigenschappen vertonen. Ook hier geldt dat we leeftijden niet strikt hanteren; het gaat ons vooral om het beschrijven van de levensfase waarin de dertiger zich bevindt. Dit wordt bevestigd door verschillende generatieonderzoeken. *'Het is (...) de levensfase, niet de leeftijd waar het eigenlijk om gaat. Dit betekent dat 24-jarigen en 36-jarigen die zich in deze levensfase bevinden dus net zo goed last kunnen hebben van dertigersdilemma's. Maar het is waarschijnlijk dat in Nederland de meeste "jongvolwassene" zo tussen de 25 en 35 bezig zijn met zaken als: de eerste jaren werkervaring, keuzes maken ten aanzien van relatie, wel of geen kinderen, enzovoort.'*¹⁴

Daarom is ook de ontwikkelingspsychologische bril behulpzaam in het verkrijgen van begrip over de levensfase die dertigers kenmerkt. De media speelt een belangrijke rol in het zichtbaar maken van deze levensfase.

Mediabeeld of meetbaar beeld?

De op het oog neutrale aanduiding dertigers roept *"onmiddellijk associaties op met eigenschappen en problemen die zich in een bepaalde levensfase manifesteren"*¹⁵. Zie de kreten over dertigers boven het tweede hoofdstuk. De aanduiding dertiger *lijkt* in de media synoniem geworden aan een levensfase waarin je maximaal wilt pieken, voortdurend op zoek bent naar de beste keuze en de balans tussen werk en privé, maar daar vanwege de oneindigheid aan keuzes moeite mee hebt. Die keuzestress geldt ook op het gebied van zingeving. Psychologe en loopbaanadviseur Nienke Wijnants startte in 2003 een promotieonderzoek naar de dertigersdip. In 2008 verscheen haar toonzettende boek *Het dertigersdilemma*. Dit zorgde voor veel aandacht in de media. De hoogopgeleide dertiger (haar onderzochte doelgroep) herkent zich in haar beschrijving van keuzestress en hoogspanning in deze levensfase. Heel wat artikelen in opiniebladen werden vervolgens aan 'de dertiger' gewijd. De toon varieerde van grote instemming ('eindelijk erkenning') tot schouderophalend constateren dat er weer een nieuwe hype was geboren. Ook werd gezegd dat deze dertigersdip eigenlijk moest worden beschouwd als een vervroegde *midlife crisis*. Inmiddels wordt erkend dat de *quarterlifecrisis* daar niet mee te vergelijken is: dertigers hebben heel andere vragen dan veertigers en vijftigers en zijn bovendien in een andere tijd opgegroeid (zie bijvoorbeeld de verschillen verkend door *quarterlife coach* Evelyn Princen)¹⁶.

Dertigers nader bezien: nieuwe scheidslijnen in generaties

De combinatie van leeftijd en levensfase levert een interessante mix op om de dertiger van 2012 te duiden. Na een beknopte verkenning van de levensfase schetsen we in de volgende hoofdstukken een beeld van een generatie die, gevormd door de tijd(geest), antwoorden zoekt op existentiële levensvragen die voor iedereen gelden: Wie ben ik? Waar kom ik vandaan? Waar ga ik naartoe?

---

¹⁴ Wijnants (2008) *Het dertigersdilemma – de belangrijkste loopbaan -en levensvragen van twintigers en dertigers*, pp. 239-240

¹⁵ Van den Broek, Bronneman, Veldheer (2010), p. 22

¹⁶ www.quarterlifequest.nl

4. *“Dit is de tijd dat ik voortdurend moet kiezen...”* – over de beleefde levensfase

Introductie: kiezen, kiezen, kiezen

‘Tussen kroost en carrière – tweeverdieners in de knel’ is de treffende titel van een VPRO-documentaire over tweeverdienende dertigers (en veertigers), uitgezonden in juni 2011¹⁷. In de documentaire werpt de kijker een blik in het gestreste gezinsleven van dertigers die voortdurend hollen tussen naschoolse opvang, vergadering op het werk, netwerkborrels, de sportclub van de kids of het koor voor de eigen ontspanning. Als ze wel thuis zijn bekijken ze met een schuin oog de werkmail, bereiden ondertussen eten, spreken met hun partner de zorgverdeling voor de volgende dag door en roepen af en toe de kinderen tot de orde.

In een groepsgesprek vertellen de geportretteerde dertigers hoe ze deze periode in hun leven ervaren. Met name de keuze tussen werk- en zorgtaken is belangrijk. Eén van de deelnemers verwoordt het dilemma waar iedereen aan tafel mee worstelt als volgt: *“Is het niet een kwestie van keuzes maken, en willen we uiteindelijk niet allemaal alles? De waarheid is misschien wel een goeie balans vinden. En daar zijn we allemaal naar op zoek...”*

Wat wil ik? Wat doe ik? Wat kies ik? – de bestemmingscrisis

Hoewel de recente aandacht voor de specifieke kenmerken van dertigers anders doet vermoeden, heeft de dertigersdip al oudere papieren. We noemen in dit verband bijvoorbeeld de Duits-Italiaanse cultuurfilosoof en priester Romano Guardini (1885-1968). Hij schreef in 1953 een boekje, getiteld *Die Lebensalter*, waarin hij betoogt dat het in het mensenleven gaat om een groeiende ontwikkelingsgang. We zijn altijd mensen in wording. Guardini stelt dat bij elke levensfase een crisis hoort, die, afhankelijk van de uitkomst, leidt tot ontwikkeling naar de volgende fase. Daarbij is voor hem de leidende vraag hoe je vanuit je huidige levensfase door de bijbehorende crisis verder kunt groeien in verantwoordelijkheid.

Elke dertiger – hoger of lager opgeleid, tweeverdiener of alleenstaande, randstedeling of dorpsbewoner – krijgt te maken met een fase in het leven die Guardini duidt als de **crisis tussen idealisme en realisme**, ook wel de bestemmingscrisis genoemd. Deze crisis vindt meestal plaats tussen het 28^e en 32^e levensjaar. Waar de dertiger in zijn twintiger jaren ruimte en tijd heeft om te experimenteren en van het leven te genieten, ontstaat in deze levensfase de vraag naar keuzes. De dertiger is bijvoorbeeld getrouwd, heeft zijn eerste kinderen en eerste werkervaring opgedaan en krijgt ‘zo rond de dertig’ vragen over de realiteit. Hij heeft een aantal werkelijkheidservaringen opgedaan, waarin zijn idealen tot andere proporties zijn teruggedrongen. In sommige gevallen zijn zijn idealen werkelijkheid geworden. Wat gaat hij doen, wat kiest hij? Gaat hij vluchten in zijn idealen, zoekt hij een virtuele werkelijkheid? Of wordt hij een realist en geeft hij zijn idealen op, capituleert hij voor de sleur van het dagelijks leven zonder dromen en idealen? De dertiger ontdekt in deze fase waar hij in het leven heen wil. Hij maakt een keuze waarin hij de komende tien jaar verkeert. Hij verplicht zich ook tot dingen die dit bevestigen en hij beslist nu waar hij voor gaat.¹⁸

Psychiater en antroposoof Bernard Lievegoed (1905-1992) ziet het leven ook als een ontwikkelingsgang, gemarkeerd door crisismomenten. Lievegoed onderscheidt twee levensfasen bij dertigers: de jonge dertiger (28-34) en de oudere dertiger (35-42). De jonge dertiger is bezig met het verkennen van de verantwoordelijkheden die bij zijn levensfase horen, maar kan soms terugverlangen naar de jeugd, een tijd zonder verantwoordelijkheden die hij kan idealiseren en waardoor hij een beetje ‘twintiger’ blijft. Tegelijkertijd is er ook een ander gevaar: het voortdurend bij de groep willen horen, het streven naar status, waardoor de eigen authenticiteit verloren gaat of zich niet verder ontwikkelt.

De oudere dertiger daarentegen is juist veel bezig met het zoeken naar authenticiteit. Hij kan zich een crisis laten aanpraten door voortdurend op zoek te zijn naar zichzelf, of juist het tegenovergestelde doen: ontkennen van vage gevoelens van onrust, bijvoorbeeld door te vluchten in afleiding, of radicaal iets anders te gaan doen.¹⁹

Groei naar onafhankelijkheid

¹⁷ TV-Blik, VPRO, juni 2011

¹⁸ Guardini, R. (1953) *Die Lebensalter – Ihre ethische und pädagogische Bedeutung* (nieuwe uitgave 2010)

¹⁹ Lievegoed, B. (2000) *Levensloop van de mens*

Op het gebied van de godsdienstpsychologie is aandacht voor de religieuze ontwikkeling van de mens. Tim van Iersel (2010) en Franny Bronsgeest (2012) deden recent onderzoek naar de religieuze ontwikkeling van dertigers. Beiden beschrijven dat in deze levensfase de ‘verinnerlijking’ van (geloofs)waarden plaatsvindt. Daarbij is de sociale omgeving (partner, kinderen, vriendenkring, opleidingsniveau) nog steeds leidend, maar wel steeds minder dominant in het eigen maken van geloofswaarden en overtuigingen. Het ‘ik’ maakt steeds meer autonome keuzes ten aanzien van overtuigingen, normen en waarden.

Nienke Wijnants, de al eerder aangehaalde auteur van *Het Dertigersdilemma*, benadert de crisis van de dertiger niet alleen als behorend bij de levensfase, maar verklaart deze innerlijke spanning en de toenemende aandacht daarvoor sterk vanuit de context. De meerkeuzemaatschappij, invloed van de media- en filmindustrie, en toegenomen welvaart versterken de crisis tussen idealisme en realisme. Het leven lijkt (voor de start van de economische crisis) voor startende hoogopgeleide dertigers maakbaar: banen voor het uitkiezen, salarissen die de pan uitrijzen, en oneindige mogelijkheden. De druk om te vergelijken met andere leeftijdsgenoten is echter enorm. Juist omdat je eigenlijk alles eigenlijk al hebt, vraag je je voortdurend af: Zit ik wel op het goede spoor? Waarom leef ik? Is dit het leven? Hoe moet ik kiezen en wat kies ik eigenlijk?

Wijnants nam in 2003 vragenlijsten af bij 1272 proefpersonen tussen 25 en 35 jaar, met minimaal een afgeronde HBO-opleiding en ten minste één jaar werkervaring. Op basis van dit onderzoek komt ze tot zeven aspecten die horen bij het dertigersdilemma: *te veel keuze/alles willen, twijfel en ontevredenheid, sociale vergelijking, drang tot zelfverwezenlijking, tijdsdruk, sociale druk en fysieke en emotionele klachten*. Driekwart van haar respondenten ervoer deze kenmerken. Het dertigersdilemma kan worden samengevat met drie kenmerken: keuzestress, streven naar perfectie, en existentiële twijfel.

Bij de verklaring van deze levensfase maakt Wijnants gebruik van de behoeftenpiramide van de Amerikaanse psycholoog Abraham Maslow (1908-1970). Maslow ontwikkelde een humanistische psychologie die uitgaat van een hiërarchie van behoeften die in opeenvolgende volgorde worden gevoeld (zie het figuur hiernaast). Wijnants stelt dat de vraag naar zelfactualisatie (volledig benutten van je potentieel, zingevingsvragen) dertigers veel meer dan vroeger bezighoudt omdat alle overige behoeften al zijn vervuld. Gelovige dertigers ervaren minder onzekerheid wanneer het gaat om algemene zingeving, maar hebben net zo’n ‘last’ van dertigersdilemma’s.

Van Iersel is het trouwens oneens met Wijnants’ uitgangspunt dat zelfverwezenlijking, de top van de piramide, pas het moment is dat je jezelf afvraagt wat de zin van je leven is. Van Iersel haalt Maslow zelf aan, die zegt dat in elke fase van het leven de vraag naar zingeving terugkomt. Dus óók als je nog niet alles bereikt hebt, hoog bent opgeleid, of niet onbeperkte toegang hebt tot alle opties die het leven biedt.²⁰ Van Iersel zegt dan ook dat in plaats van ‘zelfverwezenlijking’ veel beter het begrip ‘spiritualiteit’ gebruikt kan worden. Hij vermoedt dat de onderliggende waarden van spiritualiteit voor dertigers uiteenlopend zijn en adviseert daar nader onderzoek naar te doen.²¹

‘En-en-en...’ – een eerste levensevaluatie

Een eerste levensevaluatie – zo zou je deze levensfase kunnen omschrijven. Het is een tijd waarin je bewust terugkijkt naar de weg die je al hebt afgelegd (vakkenpakket op de middelbare school, beroeps- en/of studiekeuze), en tegelijkertijd vooruitkijkt naar de weg die komt.

Sommige onderzoekers duiden deze stadia aan met crises, anderen spreken vooral over ontwikkelingsfasen.

Na de tijd van *verbreding* in de twintiger jaren, volgt in deze periode *verinnerlijking*: specialiseren in het werk, meer binding aan een woonplaats en/of partner, het uitvoeren van zorgtaken, balans zoeken in werk- als privé-situatie. De verantwoordelijkheid die een dertiger neemt voor een zaak (werk, ideaal) en voor mensen (partner, gezin) is sterker dan de verantwoordelijkheid die een twintiger draagt.

Om de dertiger daarbij te helpen worden inmiddels ontelbare programma’s, cursussen en trainingen aangeboden die helpen bij het ontwikkelen van *een innerlijk kompas, je eigen authenticiteit*, of het ontdekken van *je passie, je dieperliggende drijfveren*. Maar... waarom precies moet de dertiger leren kiezen? Hoe moet hij kiezen? En waarvoor kiest hij?

²⁰ Dit is kort en bondig beschreven door Bronsgeest (2012) *Ze komen... en ze gaan* – afstudeerscriptie Hogeschool Leiden

²¹ Van Iersel (2010) *Het belang van spiritualiteit in het dertigersdilemma* afstudeerscriptie VU

5. "Ik kan niet kiezen... help me" – over de invloed van de opvoeding en de tijdgeest

Introductie: kiezen, waarom en hoe?

*no no, no no no no, no no
no no, no no there's no limit (2x)*

*no, no limit, we'll reach for the sky
no valley to deep no mountain too high
no, no limit, won't give up the fight
we do what we want and we do it with pride*

2Unlimited (1993)

Voor muziek en beeld: http://www.youtube.com/watch?v=aFd5Cci_pE4

Toen de dertiger een puber was...

Skyradio scoort met de hits uit de *eighties and nineties*: Doe maar!, Dire Straits, U2.... Veel dertigers hadden posters van deze popgroepen op hun tienerkamer hangen. Maar ook de TV krijgt een steeds prominentere plek in het dagelijks leven: programma's zijn niet alleen maar educatief, ze zijn ook steeds meer gericht op amusement en entertainment. Vanaf oktober 1990 wordt elke werkdag een aflevering van Nederlands eerste soap *Goede Tijden, Slechte Tijden* uitgezonden. Nu nog is *GTST* populair onder de tieners van toen en de dertigers van nu.

Digitale en technologische mogelijkheden nemen toe: waren in de jaren '80 walkmans met bandjes nog helemaal hip, in de jaren '90 wint de discman met CD's aan terrein. Supermario van Nintendo (verschenen halverwege de jaren '80) ontwikkelt zich met reuzensprongen. Individuele gebruiksapparatuur (en daarmee de individuele beleving!) is in opmars. Tegelijkertijd wordt beschikbaarheid en toegang tot nieuwe werelden met communicatieapparatuur vergroot. De computer wint halverwege de jaren '90 definitief terrein in de huiskamer. Hoewel de toegang tot internet nog beperkt is, wordt vanaf 1995 steeds vaker gemaïld. MSN en mobieltjes zijn in de jeugd van de dertiger niet op grote schaal beschikbaar, maar de technologie erachter is in verregaande ontwikkeling.

De jeugdcultuur van de jaren '90, – toen de dertiger van nu basisschoolleraar of puber was, wordt door geschiedschrijvers gekenmerkt als het tijdperk van de gabbers, de hiphoppers, de emo's en de housers, iedere subcultuur met zijn eigen wereldbeeld.²² Over die gabbers en housers gesproken: 2Unlimited scoorde een grote hit met de songtekst 'No limit' (zie boven). Kan er een kenmerkender songtekst zijn die de jeugd van de dertiger omschrijft?

... en wie zijn ouders waren...

Ondertussen gebeurt er van alles in de wereld van de opvoeders van deze generatie. In de jaren '80 is er bezorgdheid over de ontwikkeling van de Koude Oorlog, compleet met demonstraties tegen kernwapens en kruisraketten. De kernramp in Tsjernobyl (1986) blijkt verstrekkende gevolgen te hebben en boezemt mensen angst in. Buitenlands nieuws wordt afgewisseld met onrust over de ontwikkeling van de Nederlandse economie. Grote werkloosheid en protest tegen de bezuinigingspolitiek van de kabinetten Lubbers domineren de kranten. Na 1985 trekt de economie aan. De muur in Berlijn valt in 1989. Dreiging maakt plaats voor hoop op betere tijden. Halverwege de jaren '90 trekt de economie aan en technologische ontwikkelingen zorgen voor toekomstperspectieven gekleurd door onbegrensde mogelijkheden. Tot de aanslagen op de Twin Towers in september 2001. Die gebeurtenis betekent onder meer een terugslag in economische ontwikkeling en heeft gevolgen voor de baankansen van jongere generaties.

Voor het eerst sinds het begin van de 20^e eeuw zit er vanaf 1994 geen christelijke partij in de Nederlandse regering. De paarse kabinetten onder Wim Kok werken aan een vrije markteconomie, waarin de keuzevrijheid voor burgers en consumenten toeneemt. Bovendien doet Paars I en II veel aan *gedogen* en *polderen*. Geen nieuwe termen, maar wel typering die aan de jaren '90 zullen blijven kleven.

Polderen en gedogen sterken zich niet uit tot het terrein van de politiek, maar is ook onderhandelingsmodel in gezinnen. Gezagsverhoudingen veranderen. Toegenomen welvaart en andere ontwikkelingen zorgen voor een

²² Zie bijvoorbeeld www.geschiedenis24.nl

afnemend besef van beperkingen: de mogelijkheden zijn intussen eindeloos en door te onderhandelen wordt er zoveel mogelijk *gemaximized*. Ouders stimuleren kinderen een opleiding te kiezen die ze leuk vinden, waarin ze hun talenten kunnen ontplooien: de perspectieven zijn gunstig en de bomen groeien minstens tot de hemel. Maximaal genieten wordt het ideaal – het is ook mogelijk. De keuzebiografie is geboren: kies wat je wilt, vorm je eigen levenspad, trek je niet te veel aan van je omgeving, gezagsdragers en instituten: voel je vrij je eigen weg te gaan. Dat gaven onze ouders ons mee.

Onze ouders: protesteren om te kunnen kiezen

Om deze opstelling te begrijpen moeten we even terug naar hun eigen jeugd. De opvoeders van de huidige dertiger zijn product van de jaren '60 en '70 – een periode waarin verzet, vrijheid en zelfontplooiing belangrijke waarden zijn. Niet voor niets worden deze opvoeders, de babyboomers, ook wel de protestgeneratie genoemd: ze vochten voor eigen rechten, voor het kunnen maken van eigen keuzes. De verzuilde samenleving brokkelde af en de aantrekkelijke overzichtelijkheid van het vooraf ingedeelde leven verloor terrein. De vorige generatie dertigers werd gevormd in de tijd dat streven naar en kiezen in vrijheid nog niet zo vanzelfsprekend was. Het collectief was nog veel meer bepalend dan het individu. Allergie ten opzichte van instituten en wetsvoorschrijvers is in de protestgeneratie groot – de kerk is juist in het leven van de protestgeneratie ter discussie gesteld en door velen (actief) verlaten: daar werden bewuste keuzes in gemaakt (overigens betekent het loslaten van het instituut niet dat daarmee ook afscheid genomen werd van religie).²³

Er konden ook bewust keuzes worden gemaakt in gezinsplanning – doordat de pil in 1972 in het ziekenfondspakket werd opgenomen, behoren dertigers grofweg tot de eerste generatie kinderen die bewust gepland, en gewenst, ter wereld kwam. Ook de keuze tussen trouwen en samenwonen was in de tijd van onze ouders nog relatief nieuw: niet vanzelfsprekend werd een verwachting waargemaakt of traditie gevolgd.²⁴ En wat te denken van de opkomst van de werkende vrouw?

Dit bewuste maken van keuzes is een belangrijk verschil met het wereldbeeld van hun kinderen. Misschien wisten onze opvoeders ook niet precies vanuit welke overtuiging zij – gezamenlijk! – stredden voor keuzevrijheid. Maar de invloed van instituten kon worden bestreden, er waren grenzen te overschrijden en rollenpatronen te doorbreken: het was toen niet vanzelfsprekend om vrij te kunnen kiezen.

De protestgeneratie groeide op in het besef dat mensen ingebed zijn in structuren en daarmee samenhangende machtsverschillen. De roep om (recht op) zelfontplooiing betrof niet het individuele ik, maar was gericht op de emancipatie van de groep: vrouwen, homo's, arbeiders. Educatie was gericht op 'bewustwording' met het oog op strijd tegen onderdrukking en onrecht, en voor emancipatie van de eigen groep of van hen die als kansarm werden gezien. Het verlangen gold een andere samenleving, niet een beter zelf.

De dertiger anno 2012

Uit deze korte schets ontstaat een beeld van dertigers die worden getypeerd als een *pragmatische generatie*.²⁵

Enkele kenmerken van deze pragmatische generatie op rij:

- opgegroeid in welvaart;²⁶
- meer en meer opgegroeid in 'onderhandelingshuishoudens' waarbij zelfontplooiing centraal stond;
- bij gebrek aan uitdaging kunnen vervallen in passiviteit ('patatgeneratie'),
- sterk merk- en mediabewust;
- ervarings- en belevingsgericht;
- uiterlijke vernieuwing is belangrijk;
- veel mogelijkheden (o.a. door gemiddeld een vrij hoog opleidingsniveau en door technische ontwikkelingen);
- bindt zich niet snel langdurig;
- hecht waarde aan vrijheid, maar is tegelijkertijd op zoek naar veiligheid en verbondenheid;
- heeft de neiging tot het uitstellen van beslissende keuzes.

Deze generatie is bijzonder snel in het eigen maken van nieuwe technologische toepassingen en complexe situaties, zelfverzekerd, optimistisch, maar is ook vertroeteld: écht grote tegenslag als oorlogen, of heftige crises hebben ze niet (bewust) meegemaakt.²⁷ Verder wordt de pragmatische generatie in de literatuur geduid als realistisch, zelfbewust, open, en soms ook als gemakzuchtig.

²³ De Hart (2011), *Zwevende gelovigen*, p. 24

²⁴ CBS (2012) <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/D479F5BA-87B2-4C6E-BCCD-8306450AF908/0/2004k4b15p046art.pdf>

²⁵ Spangenberg en Lampert (2006) *De grenzeloze generatie – en de eeuwige jeugd van hun opvoeders*

²⁶ Traag et al. (2006) *Dertigers op de Arbeidsmarkt*

²⁷ Spangenberg en Lampert (2011)

De dertiger van nu leeft in een klimaat dat alle kaarten zet op de individuele ontplooiing. Wie succes heeft, heeft het aan zichzelf te danken, wie het niet heeft, heeft het aan zichzelf te wijten. Daarom ontstaat de drang tot permanente zelfontplooiing. Wie de boot mist, kan zich dat alleen zelf verwijten. Maatschappelijke structuren, machtsverschillen, kansenongelijkheid spelen in het huidige levensgevoel geen enkele rol meer. Deze kanteling van een sociaal naar een individualistisch levensperspectief kan onder meer worden geïllustreerd met de invoering van op competenties gericht beroeps- en hoger onderwijs aan de hand van portfolio's en (veel) zelfreflectieverslagen, waarin de student wordt uitgenodigd de voortgang van het eigen leerproces te bezien in het licht van gestelde doelen. Deze reflectieverslagen zijn de basis voor op de persoon gerichte feedback over de eigen resultaten en de eigen tekortkomingen. Niet meer de kwaliteit van en de mogelijkheid tot inspraak in het onderwijs staan ter discussie, maar de individuele prestaties van deze student, mede in het licht van de eigen waardering van de gemaakte vorderingen.

De opgedane onderwijservaringen zijn van grote invloed op de opstelling in het arbeidsproces en de verwachtingen van leidinggevendenden. Enerzijds is er vertrouwen in het eigen kunnen, anderzijds verwacht men gerichte feedback om beter te kunnen worden. Enerzijds is er een voortdurende zelfkritische houding hoe zichzelf te verbeteren, anderzijds wordt van de omgeving de stimulans verwacht dan wel geëist zichzelf te kunnen ontplooiën en te verbeteren. Stilstand is achteruitgang, en dat zal de dertiger zich niet laten gebeuren. Als de omgeving niet uitnodigt tot ontwikkeling, dan is het met de loyaliteit gauw gedaan en zoekt men een andere, stimulerende omgeving. En wat voor de werkomgeving geldt, geldt ook voor de geloofsomgeving. Een omgeving die kwaliteiten niet waardeert en een omgeving die tekorten niet benoemt of zelfs toedekt zijn beide voor de dertiger demotiverend. (Vaak gaan overigens miskenning van kwaliteiten en van tekorten hand in hand.)

Jonge dertigers worden ook wel gerekend tot Generatie Y of de internetgeneratie (geboren tussen 1981-1990 aldus Motivaction, anderen spreken over 1985-2000), die 'grenzeloos' is, leeft voor de passie, moeiteloos schakelt tussen realiteit en virtualiteit, werk en privé. De vormende periode van de jaren '90 draagt eraan bij dat dertigers *onrealistisch hoge eisen* kunnen hebben die niet met elkaar zijn te combineren. Door vrijheid van keuze en toegenomen keuzemogelijkheden ontstaat ook stress: je bent zélf verantwoordelijk voor het maken van de goede keuze. Onbeperkte vrijheid is fijn, maar heeft ook keerzijdes. Dat kan voelen als een serieuze existentiële strijd, aldus socioloog dr. Henk Becker in *Het Dertigersdilemma*.²⁸

Nieuwe sociale scheidslijnen - de polarisatie van het opleidingsniveau

Geldt die existentiële strijd iedere dertiger? Bewust noemen we hier het verschil tussen hoger en lager opgeleiden. In (wetenschappelijk) onderzoek is steeds meer aandacht voor een tweedeling tussen hoger en lager opgeleiden en de gevolgen daarvan voor het indelen en begrijpen van generaties.

Onderzoeksbureau Young Works schreef onder de titel 'de diplomakloof' het volgende over de komende generatie dertigers: *Lager opgeleide jongeren gaan steeds minder om met hoger opgeleide jongeren. Opleiding bepaalt dus in grote mate met wie we omgaan, wat ons taalgebruik is, waar we gaan wonen en zelfs met wie we gaan trouwen. (...) Het onderwijs zou juist een middel zijn waar de slimme, maar financieel minder bedeelde arbeiderskinderen de kans kregen om op een hoger onderwijsniveau te komen en de minder slimme elitekinderen afdaalden naar een lager opleidingsniveau. (...) In het werkveld kom je op de topposities voornamelijk academisch geschoolde mensen tegen. De generatie die uitsluitend voor zichzelf werkt en bijna niet in aanraking komt met maatschappelijke tegenstellingen.*²⁹

Ook andere onderzoekers signaleren de opkomst van de *diplomademocratie*. Bestuurskundigen en politiek filosofen Mark Bovens en Anchrift Wille beschrijven dat opleidingsniveau een nieuwe sociale scheidslijn lijkt te worden, waar voorheen afkomst, traditionele, ideologische of geloofsovertuigingen leidend waren voor het maken van keuzes. Dit heeft invloed op het politieke systeem en zou de opkomst van LPF en later PVV mede kunnen verklaren.³⁰

De Belgische socioloog Elchardus stelt ook dat de hoogte van het opleidingsniveau samenhangt met mogelijkheden op de arbeidsmarkt en levenskansen, en ook invloed heeft op opvattingen en verhoudingen: *De kloof tussen laag- en hooggeschoolden is (...) niet alleen sociaal-economisch van aard, maar ook sociaal-cultureel.*³¹ De toenemende segregatie in opleidingsniveau heeft dus niet alleen gevolgen voor de keuzevrijheid van dertigers op bijvoorbeeld hun ontwikkeling op de arbeidsmarkt, vrijetijdsbesteding of woningmarkt, het heeft ook gevolgen voor de ontwikkeling van waardepatronen, leefstijlen en zingevingsvragen.³²

²⁸ Wijnants (2008)

²⁹ Onderzoeksbureau Youngworks (2011) <http://blog.youngworks.nl/signalen/de-diplomakloof>

³⁰ Bovens (2006), *De diplomademocratie – over de spanning tussen meritocratie en democratie*

³¹ Elchardus (2002, p. 270), geciteerd in Bovens (2006)

³² De Hart (2011)

Zelfredzaam of structuurzoekers?

Onderzoeksbureau Motivaction gaat nog een stap verder en stelt dat niet alleen het opleidingsniveau van invloed is voor de ontwikkeling van jongvolwassenen, maar vooral ook de opvoeding. In *De grenzeloze generatie* toont het bureau aan dat er in de jongste generaties een tweedeling lijkt te ontstaan tussen jongvolwassenen die zelfredzaam zijn en jongeren die op zoek zijn naar structuur. Enerzijds is er een groep die veel veerkracht heeft, sociaal slaagt en goed meekomt in de maatschappij. Maar er is ook een groep die – met name door het verslappen van autoriteit – veel mindere perspectieven heeft. Motivaction pleit er dan ook voor dat ouders en opvoeders regie, gezag en autoriteit moeten hernemen. Ze stelt dat jongeren behoefte hebben aan regels, en kaders aan de vrijblijvendheid: iedereen moet kunnen worden aangesproken op zijn verantwoordelijkheid en gedrag. Hoe zelfredzaam of structuurzoekend jongeren ook kunnen zijn: een centrale uitkomst is dat jongvolwassenen sterk bezig zijn met hun identiteit – juist omdat kaders gefragmentariseerd en deels weggevallen zijn.

6. “Wij zijn het middelpunt geworden van ons eigen leven”

– (Spirituele) waardenvorming door dertigers

Moderne mensen moeten op zoek naar hun eigen identiteit, in een wereld die door geld, media en technologie wordt beheerst en waarin zingeving en moraal vage categorieën zijn geworden. Er is geen traditioneel houvast meer, bestaande kennis en informatie veranderen voortdurend. Dat legt een grote druk op ons.

Tot de jaren zestig was het in allerlei domeinen van het leven voorgeschreven wat je hoorde te doen, vertelt Dohmen. Nu moeten wij op al die gebieden het helemaal zelf uitzoeken. Dat leidt tot onzekerheid en twijfel: in wat voor wereld leef ik, welke kansen heb ik, welke levensstijl moet ik ontwikkelen en hoe doe ik dat? De lust van de vrijheid wordt de last van de vrijheid. Dohmen: ‘Jonge mensen moeten al vroeg bedenken op wie en wat zij kunnen vertrouwen om zichzelf te ontwikkelen. Het heersende idee is dat je zelf alles kunt bepalen, onafhankelijk van anderen.’³³

Joep Dohmen, hoogleraar filosofie aan de Universiteit voor Humanistiek in een artikel in *Vrij Nederland* (2011) over dertigers

Context: ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving

Na een algemene typering van de pragmatische generatie is het nu tijd om verder in te zoomen op het themaveld zingeving en geloof. Daartoe bespreken we in het kort een aantal recente publicaties over dertigers en hun verhouding tot kerk en spiritualiteit. Voor we dit doen schetsen we kort de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving vanaf 1960 die voor dit themaveld van belang zijn.

Individualisering en informatisering

De maatschappij is de afgelopen decennia flink veranderd. Processen van individualisering en van informatisering hebben de samenleving beïnvloed. De waardigheid van het individu, het verlangen naar autonomie en zelfontplooiing, het recht op een privé-leven waarin je kunt doen en laten wat je wilt, zijn belangrijke waarden geworden. Je eigen wil, en niet die van gezagsdragers, bepaalt de keuzes die je maakt.

Tegelijkertijd werd de wereld door technologische ontwikkelingen steeds groter: informatie, communicatie, (digitale) netwerken en globalisering zorgen voor toenemende kennis en besef van mogelijkheden.

De processen van individualisering en informatisering (en daaruitvolgende ontwikkelingen als informalisering, intensivering en improvisatie³⁴) hebben invloed op het gedrag en het leven van mensen. Deze ontwikkelingen hebben op maatschappelijke terreinen gezorgd voor verandering. Politieke waardenoriëntaties veranderen, gezagsverhoudingen verschuiven, binding aan traditionele instituten wordt losser en ook op het terrein van religie is de wereld veranderd.

Veranderende houding ten aanzien van instituut en tradities

De gevolgen van deze ontwikkelingen zie je bijvoorbeeld terug in binding aan organisaties. Lidmaatschap en/of participatie aan traditionele organisaties vertoont een dalende lijn. Tegelijkertijd neemt de betrokkenheid bij ‘nieuwe’ morele organisaties als Greenpeace en flexibel opererende vrijwilligersorganisaties als Stichting Present toe. De Hart (2005, 2011) omschrijft dat als ‘de bloei van de civil society’, waarbij opvalt dat de betrokkenheid vaak in de privé-sfeer ligt. Betrokkenheid is niet meer vanzelfsprekend en wordt middels een kosten-baten-analyse geëvalueerd (Wat heb ik er (nog) aan? Wat wil ik er (nog) in investeren? Hoe? Wanneer?) *Zelfs actieve leden zijn niet meer op afroep beschikbaar, wenselijk persoonlijk aangesproken te worden, vanuit hun eigen leefwereld en wat daar speelt; ze zijn op tijdelijke basis, binnen het kader van een welomschreven en afgebakend project vaak tot veel bereid, maar verzetten daarna de bakens weer.*³⁵

De vanzelfsprekende verbondenheid met kerk of andere instituten is veranderd in gedeeltelijke en flexibele betrokkenheid. Bindingen zijn tijdelijk, partiëler, functioneler en anoniemer, waardoor organisaties steeds minder ontmoetingspunten maar steeds meer knooppunten worden.

Tot voor kort werd in godsdienstsociologisch onderzoek vooral gekeken naar de ontwikkeling van kerkgang en kerklidmaatschap. De dalende lijn van deze vorm van religiositeit betekent echter niet dat mensen vandaag de dag minder religieus zijn of niet meer geloven. Het gebeurt alleen op een andere manier: de maatschappij

³³ Lo Galbo en Martijn (2011) *Verdwaalde dertigers*, Vrij Nederland, juni 2011

³⁴ Naar De Hart (2011)

³⁵ De Hart (2011)

wordt in toenemende mate bekeken en gewaardeerd vanuit het individu. Het instituut verliest zeggingskracht; de (uitings)vormen van geloof en zingeving zijn gepersonificeerd.³⁶

Authenticiteit, autonomie en geluk...

In *Het dertigersdilemma* beschrijft Wijnants dat dertigers die zin ervaren, het meest gelukkig zijn. Zingeving is voor haar verbonden met waarden als autonomie en authenticiteit en geluk: er is geen uiteindelijk 'nut' of 'doel' van de mensheid, je bent zelf verantwoordelijk voor een gelukkig leven. Autonome dertigers laten zich bij het maken van keuzes leiden door hun innerlijke kompas en hoeven zich in dertigersdilemma's veel minder te verlaten op externe factoren. Authenticiteit is een belangrijk kernwoord: op het spoor komen van je eigen overtuigingen, zoeken naar dat wat je leven echt zin geeft. Dat beschrijft ook Tim van Iersel in zijn analyse van Wijnants' onderzoek. Van Iersel stelt dat de spiritualiteit van de dertiger zich laat omschrijven als ontwikkeling van autonomie, waardoor ook authenticiteit en (individueel) geluk ontstaat.

De veelheid van keuzes (en de mogelijkheid om te switchen tussen opvattingen, instituten en aanbieders) is belangrijk, maar meer nog lijkt daarmee het individualisme zelf tot "een welhaast religieuze waarde (...) met een sacrale status" te worden verheven, stellen onderzoekers van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. De Hart en Kronjee (2006) halen in dit verband de Franse socioloog Emile Durkheim aan, die zegt: "Het is een religie waarin de mens tegelijkertijd God en gelovige is."³⁷

'Het morele kompas' van 'de dertiger'?

Wat betekenen deze (beknopt geschetste) ontwikkelingen voor ons onderzoek naar de verhouding tussen kerk en dertigers? 'Het' morele kompas (voor zover dat al bestond) is door individualisering versplinterd geraakt. Een generatie leeftijdsgenoten is daarmee steeds moeilijker te typeren. Hoeveel onderzoeksrapporten en beleidsnota's er inmiddels ook verschenen zijn over de ontwikkeling van de samenleving, er is eigenlijk relatief weinig onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van waardepatronen.

Het meest invloedrijke en inmiddels bekende onderzoeksbureau Motivaction is een uitzondering. Het onderzoeksprogramma naar leefstijlen van Nederlanders, zogenaamde 'Mentality Milieus' is gebaseerd op de gedachte van een dynamische en gefragmenteerde netwerksamenleving, waarin naast sociaal-demografische kenmerken (leeftijd, levensfase, inkomen) ook opvattingen, gedragingen, normen en waarden worden meegenomen.

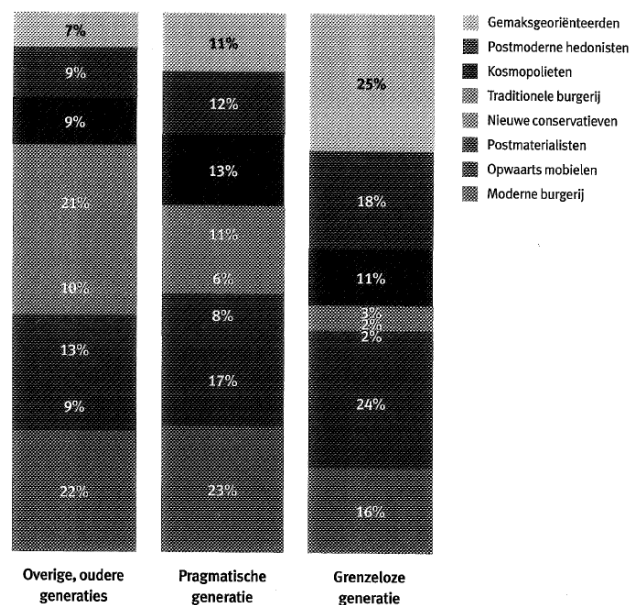
Motivaction onderscheidt acht burgerschapstijlen die elk ook hun eigen waardenoriëntatie hebben. Drie hoofdstromen zijn traditioneel (behouden, plichtsgetrouw), modern (genieten, bezitten en status) en postmodern (bewust leven, ontplooiën en beleven).³⁸ Dertigers zijn verspreid over alle burgerschapstijlen. Het meest zijn ze te vinden onder de gemaksgoerichteerden, de opwaarts mobilen en de kosmopolieten, maar ook in andere milieus zijn ze vertegenwoordigd.³⁹

Het onderzoek naar burgerschapstijlen is op verzoek van de Protestantse Kerk gekoppeld aan zingevingsvragen. Daaruit blijkt dat de kerk (landelijk en plaatselijk) momenteel vooral aansluiting vindt bij twee van de acht -milieus: de traditionele burgerij en de postmaterialisten. In beide groepen is de gemiddelde leeftijd wat hoger. Het advies van Motivaction is om leefstijlen uit de moderne richting te raken en mensen uit de postmoderne richting te fascineren. Een uitgebreide vertaling van het Motivaction-rapport is ook te vinden in het studieverslag van ds. Attie Minnema (Den Haag, 2011) over dertigers en geloofsbeleving.

De genoemde drie milieus met relatief gezien meer dertigers lichten we hier heel kort even toe. Ze verschillen sterk wat betreft opleidingsniveau, inkomen en sociale omgeving. Zingevingsvragen en religie komen dan ook op verschillende manieren aan bod.

Waar de gemaksgoerichteerden weinig behoefte

Omvang Mentality-milieus binnen generaties (2007/2008)

³⁶ Spangenberg en Lampert (2006, 2011)

³⁷ De Hart en Kronjee in Van de Donk et al (2006), *Geloven in het publieke domein – verkenningen van een dubbele transformatie*

³⁸ Jobsen en Metaal (2009), *Analyse Mentality-milieus: zingevingsprofielen en relatie tot de PKN*

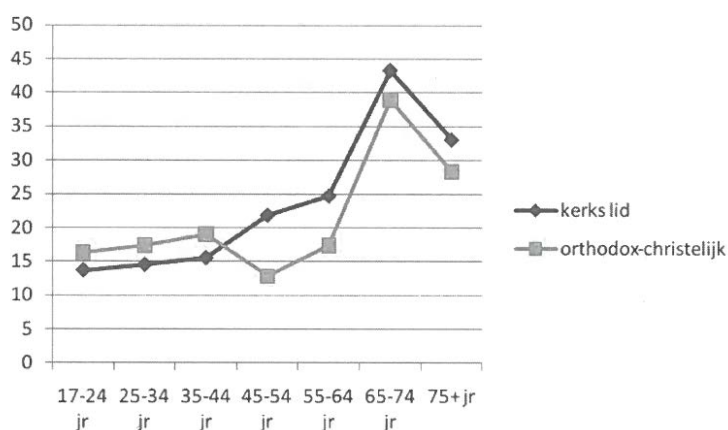
³⁹ Kronjee en Lampert in Van de Donk et al (2006), *Geloven in het publieke domein – verkenningen van een dubbele transformatie*

hebben aan zingevingvragen en traditie en daar vanuit hun omgeving weinig toe geprikkeld worden, is het verlangen 'ergens bij te horen' of troost te ervaren wel sterk aanwezig. Opwaarts mobielen zijn – mede vanuit hun opvoeding-minder dan gemiddeld kerkelijk, maar hebben wel behoefte zichzelf beter te leren kennen om te kunnen ontplooiën. Zingeving kan daaraan een bijdrage leveren. Kosmopolieten zijn op zoek naar diepgang met kwaliteit. Daarbij laten zij zich niet binden door één bron of traditie: meer zoeken zij naar elementen uit verschillende godsdiensten. Zingevingvragen zijn overigens net zo belangrijk als carrière maken, reizen of andere vrijetijdsbestedingen.⁴⁰

Het onderzoek van Motivaction laat een ontwikkeling zien in de 'samenstelling' van de maatschappij naar meer hedonistische, individualistische milieus. Kortom: het religieuze profiel van de dertiger is pluriform en complex. Laten we kijken wat andere onderzoekers hierover hebben te melden.

Van kerk naar geloof, van traditie naar beleving

Joep de Hart beschrijft in zijn boek *Zwevende gelovigen (2010)* de veranderingen in christelijk Nederland en de opkomst van nieuwe vormen van spiritualiteit. De Hart tekent het religieuze landschap in het algemeen, maar benoemt ook een en ander over de generatie dertigers, in zijn boek (in navolging van Becker) aangeduid met de pragmatische generatie, geboren tussen 1971-1980 en de jongste generatie (1981-nu). Het onderzoek is gebaseerd op de uitkomsten van de meest recente *God in Nederland* reeks van 2006. Daaruit blijkt dat zo'n 15% van de 25-34-jarigen te omschrijven is als kerks/christelijk orthodox.

Grafiek 7. Kerksheid en christelijke orthodoxie naar leeftijd (percentages).
Bron: *God in Nederland 2006/7*⁴¹

Zo'n 42% van de jongste generatie is te omschrijven als agnost. Ongeveer 20% noemt zich theïst. De jongste generaties noemen zich het minst uitgesproken godsdienstig en onder hen bevindt zich het laagste percentage regelmatige kerkgangers: er is geen uitgesproken en gedeeld religieus vocabulaire meer, ondanks het 'optisch bedrog' van volle zalen met religieuze

evenementen als de EO-Jongeredag, The Passion of Taizé aan de Maas.

Onderzoek naar kerkelijke betrokkenheid laat zien dat zo'n 50% van de jongste generaties kan worden omschreven als 'ongelovig buitenkerkelijk' – ook omdat elke nieuwe generatie steeds minder kerkelijk is. Dat betekent echter niet dat dertigers minder gelovig zijn dan de generaties boven hen – alleen de inhoud van het begrip 'gelovig' verschuift van godsdienstigheid (in christelijke zin) naar 'religieuze gevoeligheid' of 'spirituele belangstelling'.

De afwezigheid van een gedeeld vocabulaire werd recent ook door Gabriël van de Brink onder de aandacht gebracht. In *De Lage Landen en het hogere* en *Eigentijds idealisme* bestrijdt hij de vaak geventileerde opvatting dat Nederlanders in de greep zijn van toenemend egoïsme en verloedering. Hij laat zien dat veel mensen hoge idealen nastreven. Spirituele motieven, geestelijke waarden en morele beginselen zijn nog altijd van belang. Maar er ontbreekt een gemeenschappelijk vocabulaire om deze waarden en motieven tot onderwerp van gezamenlijke verhalen en reflectie te maken. En door het ontbreken van een gemeenschappelijke taal klinken de waarden en motieven van mensen ook niet door in het publieke domein. Wat geen gedeelde taal heeft, is tot stilzwijgen gedoemd. Daardoor ontstaat in de media de dominantie van een cynisch mensbeeld, wat er weer toe leidt dat spraakmakers een cynisch mensbeeld aanhangen en zij dit maatschappelijk idealisme te vaak miskennen.⁴²

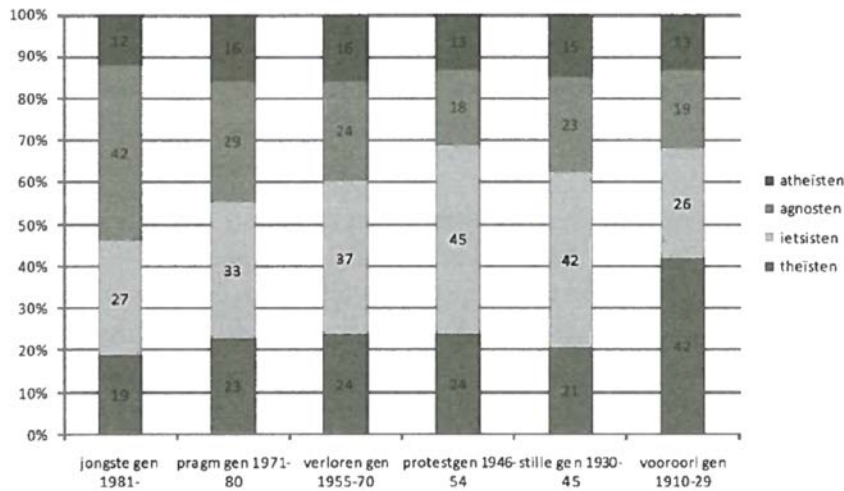
In de conclusies komen we terug op dit ontbreken van een gedeeld vocabulaire. Nu keren we terug naar de godsdienstigheid onder dertigers.

⁴⁰ Spangenberg en Lampert (2006), p. 80

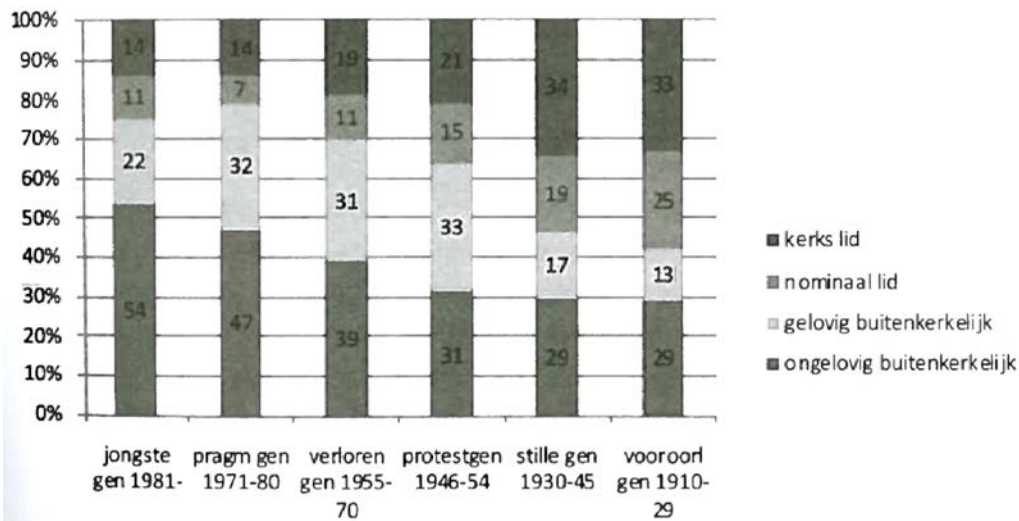
⁴¹ De Hart (2011), p. 63

⁴² Van den Brink (2011), *Eigentijds Idealisme – een afrekening met het cynisme in Nederland*

Grafiek 8. Geloof in god of een hogere macht naar generatie (percentages)
Bron: God in Nederland 2006/7⁴³

Grafiek 9. Kerkelijkheid en gelovigheid naar generatie (percentages) Geloof in god of een hogere macht naar generatie (percentages)
Bron: God in Nederland 2006/7⁴⁴

Bij nieuwe vormen van spiritualiteit zoeken mensen volgens De Hart *informalisering* (afbrokkeling van traditionele gezagsrollen), *intensivering* (nadruk op het gevoel) en *individualisering* (toegespitst op de persoon). Het eigen leven, de persoonlijke autobiografie, God als innerlijke, immanente kracht en een holistisch wereldbeeld lijken belangrijke ingrediënten voor nieuwe spiritualiteit, maar het meest opvallende kenmerk is het dynamische. Dit maakt het ook lastig om nieuwe spiritualiteit te duiden in cijfers of statistieken: er is geen instituut, er zijn geen leden, er is geen sprake van piketpaaltjes die onderzoeken kunnen valideren. Nieuwe spiritualiteit is fragmentarisch, individualistisch en heel ambigu. De Hart omschrijft het sociaal profiel van de geïnteresseerden als vrouwelijk, hoger opgeleid, deels stedelijk en maatschappijkritisch. Affiniteit met godsdienst of kerk blijkt sterk van invloed op het omarmen dan wel afwijzen van nieuwe spiritualiteit. Hoewel de meeste 'zoekers' te vinden zijn onder mensen van middelbare leeftijd, stijgt de interesse in spiritualiteit in de leeftijdscategorie 21-30 jaar wel. Tegelijk merkt De Hart op dat de jongste generatie ook het minst sympathiek staat ten opzichte van de meeste aspecten van nieuwe spiritualiteit.

⁴³ De Hart (2011), p. 65

⁴⁴ De Hart (2011), p. 65

Religie heeft een persoonlijke dimensie en is qua vorm, een qua inhoud voortdurend in ontwikkeling en wordt gevoed vanuit meerdere bronnen, is de overtuiging van de gemiddelde Nederlander.⁴⁵ *Bricolage*, het verzamelen van spirituele waarden voor een persoonlijk geloof, vindt zowel binnen als buiten de kerk plaats en gaat ook de orthodoxie niet voorbij.⁴⁶ Babyboomers hechten meer aan institutionele en rituele kenmerken van spiritualiteit, terwijl dertigers in toenemende mate **belevings- en ervaringsgerichte zingeving** zoeken.⁴⁷ De Hart geeft aan dat collectieve waarden niet verdwenen zijn, wel veranderd. En wat sterk geldt voor met name de nieuwste generaties: de behoefte, ruimte, maar vooral de noodzaak om zelf invulling te geven aan je levenswijze is belangrijk.⁴⁸ Daar past de kant-en-klaar-instapaanbieding van de kerk niet bij: ruimte voor de eigen zoektocht is het motto van de dertiger. Maar, ironisch genoeg, dan wel met een beetje begeleiding of sturing – want ook op religieus en spiritueel gebied zijn de mogelijkheden inmiddels oneindig en ook dat zorgt voor... keuzestress.

Niet kerkelijk, sterk gelovige dertigers

We maken gebruik van de recent verschenen onderzoeken van KASKI voor Radio Bloemendaal (2010) naar de spiritualiteit van dertigers en veertigers om deze ontwikkelingen verder te duiden.

Ook het KASKI-onderzoek wordt gebaseerd op de gegevens van *God in Nederland 2006*. In het onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen kerkelijkheid en geloof: 58% van de onderzochte doelgroep (30-50 jarigen) noemt zich gelovig, terwijl zo'n 34% zich rekent tot een kerk of godsdienst. Dat leidt tot de aanduiding van vier categorieën: kerkelijk gelovig (1,6 miljoen), niet-kerkelijk sterk gelovigen (700.000), niet-kerkelijk enigszins gelovig (645.000) en niet-kerkelijk niet gelovig (2 miljoen). De groepen wijken niet sterk van elkaar af wat betreft leeftijdsopbouw, opleidingsniveau en spreiding over het land. Uit het onderzoek blijkt ook dat de groepen niet altijd heel duidelijk van elkaar zijn te onderscheiden.

KASKI richt zich in het onderzoek vooral op de groep niet-kerkelijk sterk gelovige mensen: dat zijn dertigers voor wie de huidige vormen van kerkzijn onvoldoende of niet aansluiten bij de wensen die zij hebben. Zij beschouwen zichzelf wél als gelovig, maar geven daar op andere manieren uiting aan. Zij gaan incidenteel naar de kerk en wisselen ook tussen kerken. De kerk biedt soms onvoldoende herkenning (er zijn te weinig leeftijdsgenoten, er wordt een andere taal gesproken, de beleving sluit niet aan, het is te weinig actueel, niet opgegroeid met kerkgang, de activiteiten passen niet in de agenda), maar: de kerk is slechts één van de aanbieders van zingeving. De persoonlijke overtuiging rondom zin en nut van actieve betrokkenheid gaat voor de principes van de kerk: de vraag of ik er zelf wat aan heb staat voorop. Het product 'spiritualiteit' of 'zingeving' lijkt daarmee ook belangrijker dan de waarde van gemeenschap die de kerk biedt. De kerk maakt voor deze groep kans als ze komt met een concreet en persoonlijk aanbod in een aansprekende vorm, verbonden aan actuele gebeurtenissen, sprekend tot het hart.

*Het zijn religieuze omnivoren die zoekend hun zingevingspakket samenstellen.*⁴⁹ In de zoektocht is vooral het persoonlijke aspect en de waarde van beleving belangrijk. Men accepteert de kerkelijke kaders (waardering van de mogelijkheid om in te voegen in de traditie), mits er ook ruimte is voor eigen invulling (bijvoorbeeld bij rituelen die in deze levensfase veel terugkomen (doop van je kinderen, huwelijk, rouw om (groot)ouders). Zoeken moet worden verstaan als een dynamisch proces: er is niet één waarheid, er zijn meer bronnen van betekenis, er zijn verschillende opties ten aanzien van geloven. Bidden wordt zowel beleefd als meditatie als een manier van uiting van christelijk geloof. Deze groep is religieus actief, maar wisselt regelmatig van aanbieder. Websites als www.inspirerendleven.nl, gericht op dertigers, met een ruime variëteit aan auteurs, illustreren dit. Dat betekent overigens in de ogen van de respondenten niet dat de kerk zich dan maar moet ontwikkelen tot een religieuze supermarkt: het mag best helder zijn waar de kerk voor staat. Dat helpt richting geven aan de veelheid van aanbod in de spirituele wereld. Dertigers zijn kritisch: het moet wel kwaliteit hebben! Dat verklaart mede het succes van initiatieven als Zingeving Zuidas, een project op de Zuidas waarin ds Ruben van Zwieten samen met hoogopgeleide dertigers de Bijbel leest als een verhaal van bevrijding. Geen kerkdienst, geen activiteit 'van de kerk', maar: een kwalitatief goed aanbod, met stevige inhoud. En een borrel achteraf!

Niet kerkelijke, enigszins of niet gelovige dertigers

---

⁴⁵ De Hart (2011), p. 35

⁴⁶ De Roest (2010), *Een huis voor de ziel*; Bernts, Dekker en De Hart (2007) *God in Nederland 1996-2006*

⁴⁷ De Hart (2011)

⁴⁸ De Hart (2011)

⁴⁹ De Jong (2010), *Spiritualiteit van dertigers en veertigers – een kwalitatief onderzoek*, p.36

De groepen niet-kerkelijk enigszins gelovig en niet kerkelijk niet gelovige jongvolwassenen zijn in onderzoeken moeilijk te vatten. Het zijn dertigers die niet tot nauwelijks in de kerk komen. Bidden doen zij niet, of het is een vorm van 'spreken tot zichzelf'. KASKI benoemt deze dertigers als ietsisten, agnosten of atheïsten. Ritueel gedrag (een kaarsje branden, een herdenkingstocht) komt wel voor. Ook hier geldt dat ervaring belangrijk is – of dat nu gaat om een individueel inkeermoment of om een collectieve beleving.

Kerkelijk gelovige dertigers

Nu zijn er ook kerkelijk gelovige dertigers. KASKI vangt hen in enkele kenmerken: regelmatige kerkganger, traditionele opvattingen, frequent gebed (tot God), theïstisch godsbeeld, relatief weinig deelname aan alternatieve spiritualiteit.

De Raad voor Kerken publiceerde in 2010 *Een nieuwe generatie over geloof en zingeving*, en wil daarmee kerken(raden) bewust maken van het feit dat leden in de leeftijd van 20-35 jaar heel andere vragen hebben over geloof en zingeving. *De statistiek wijst uit dat de leeftijdsgroep van 20 tot 35 jaar zo'n vijf tot tien procent achterblijft qua kerkelijke deelname in vergelijking met andere leeftijdsgroepen*⁵⁰ is de noodkreet, bedoeld om het gesprek in gang te zetten. Dertigers zijn in dit onderzoek grofweg op te delen in twee categorieën: degenen die niet zijn opgevoed met geloof en/of kerk maar daar wel onbevangen naar kijken, en dertigers die wel een relatie met het geloof hebben maar veel minder dan oudere mede-kerkgangers bang zijn om erover te spreken.⁵¹ Men concludeert dat dertigers ervaren dat hun belevingswereld niet aansluit op die van de kerken. De relevantie van geloven of kerkgang voor het dagelijks leven wordt gemist: wat betekent het hier en nu? De gemiste aansluiting heeft er volgens dit onderzoek ook mee te maken dat jongvolwassenen te weinig ruimte krijgen (onvoldoende serieus genomen voelen) en nemen (niet gebonden willen worden). Deelname aan de kerkenraad wordt bijvoorbeeld al belemmerd omdat vier jaar in deze drukke en hectische levensfase veel te lang is. Wat zijdelings aan de orde komt, is het opleidingsniveau. Jongvolwassenen zijn gemiddeld hoger opgeleid dan oudere generaties. De sterke vergrijzing in de kerk kan daarmee in beleving maar ook in taal (we leven in een beeldcultuur) zorgen voor een gebrek aan herkenning. Hoger opgeleiden bezoeken minder vaak een kerkdienst of activiteit en zijn er vaak negatiever over.

Simon Dingemans, predikant in Maarn-Maarsbergen, herkent deze signalen in een onderzoek dat hij naar 25-50-jarigen in zijn gemeente deed. Hij schreef het boek *'In beweging blijven- op reis met de middengeneratie'*. Vanuit persoonlijke verhalen destilleert hij een aantal kenmerken van de jongvolwassenen, waarbij de al eerder genoemde piekfase en tijdsdruk van het leven voorop staat. Dingemans tekent op dat de kerkgemeenschap door dertigers wel als waardevol wordt gezien, maar vooral voor anderen: in een latere levensfase is het misschien wel iets voor henzelf. Daarom pleit Dingemans ervoor om als christelijke gemeente een 'ga-structuur' te hebben in plaats van een 'kom-structuur': je moet met mensen oplopen, weten wat hen bezig houdt in het leven van alledag en in dat leven woorden en beelden van God op het spoor komen en aanreiken.⁵²

Henk de Roest heeft in *Een huis voor de ziel* enkele vergelijkbare aanbevelingen voor de gevestigde kerken ten aanzien van deze groepen: zorg voor flexibiliteit (in lidmaatschap, in binding, in activiteiten). Zorg voor reuring: er moet iets te doen zijn, je moet kunnen kiezen uit een divers aanbod (in vorm, in inhoud en in mate van intensiteit). Zorg als kerk voor een goede balans tussen binnen en buiten: bewaar het Woord, bied ruimte voor Godservaringen, maar zorg er ook voor dat je open en toegankelijk bent voor buitenstaanders. Kortom: wees als kerk voor deze generatie, wiens agenda vol is, een 'huis voor af en toe'.

Met name vanuit meer orthodoxe hoek wordt kritisch gereageerd op de wens van flexibele vormen, een ruim keuzeaanbod en vluchtige behoeften van dertigers. Ds Wim Dekker geeft aan dat dertigers moeilijk kunnen leven met 'plaatsen der moeite'. Hij stelt dat dertigers behoefte hebben aan grenzen aan het individualisme, aan onbepaalde vrijheid. Navolging en discipelschap zijn thema's die opvallend veel voorkomen in kerken waaraan veel dertigers verbonden zijn. Dertigers zijn op zoek naar verbinding en richting, concludeert hij. Dr. Arjan Markus vult in het themanummer over Dertigers van *Kontekstueel* (september 2009) aan dat dertigers best wel aangesproken willen worden op hun vrijblijvendheid: *Keuzestress verdwijnt ook als je minder vaak wilt kiezen. Dat is niet makkelijk, je gaat daarmee in tegen jezelf en tegen de cultuur. Maar dat misstaat een christen niet. Laat de kritiek van het evangelie maar klinken in dertigerlevens. Mijn ervaring is dat ze daar ook naar vragen.*

⁵⁰ Raad van Kerken (2010), *Een nieuwe generatie over geloof en spiritualiteit*, p. 5

⁵¹ Raad van Kerken (2010), p. 13-14

⁵² Dingemans (2010), *In beweging blijven. De gemeente op reis met de middengeneratie*

Ook in het onderzoek 'Young Urban Protestants' (2011) wordt iets vergelijkbaars geconcludeerd. Niels de Jong, predikant in Rotterdam, gaat in vijf orthodoxe stadskerken met veel twintigers en dertigers op zoek naar de 'succesfactoren': waarom doen deze kerken het zo goed? De Jong komt tot vijf sleutels die allemaal in meer of mindere mate bij de onderzochte gemeenten zijn terug te zien. Dertigers...

1. willen dat het ergens over gaat (over de Bijbel, levensvragen, over Jezus, over hun leven).
2. willen ruimte (om anders te denken, andere keuzes te maken, andere liturgie).
3. zoeken een gemeente waar ze op hun plek kunnen zijn, gekend, gezien worden, serieus genomen worden.
4. Zoeken een goede sfeer (geen gezeur, spanning, kerkpolitiek, maar gastvrijheid, aanvaarding).
5. willen een kerk waar wat gedaan wordt: een kerk die verschil maakt, ook in de omgeving waar ze staat.

Natuurlijk zijn er bij de onderzochte kerken kanttekeningen te maken. Zo profiteren zij van de aanstroom van studenten die naar de stad trekken en vaak uit een orthodox-kerkelijk milieu komen. Ook is de groep behoorlijk hoogopgeleid. In de onderzoeken van Motivaction zijn zij ook wel te kenmerken als kosmopolieten. Maar, zegt De Jong, er gebeurt wel wat, en de sleutels zijn het voor iedere gemeente waard te onderzoeken.

Dat betekent overigens niet dat de kerk er met het gebruik van deze sleutels is. De Jong is ervan overtuigd dat er ook nieuwe vormen ontwikkeld moeten worden: daar ligt een belangrijke omvormingstaak voor de kerken. (Zie ook symposium Anders Verder, 16 maart, Den Haag).

Met nieuwe vormen wordt volop geëxperimenteerd. Denk aan netwerkachtige initiatieven als Blossom in Utrecht dat weekenden organiseert speciaal voor dertigers, of IMPACT, een netwerk voor hoger opgeleide christenen. Maar ook digitale netwerken (De Zevende Regel of websites als doehetzelfreligie.nl) winnen aan terrein, nieuwe vormen van leefgemeenschappen die betekenisvol in de buurt willen zijn: allemaal initiatieven van en door dertigers, aansluitend bij de ruimte die zij ervaren in hun eigen levensfase, met hun eigen zingevingsvragen. Zie daarvoor het onderzoeksgedeelte van JOP.

7. Reflectie en conclusies

Zoals in het voorwoord al gemeld werd, is het onderzoek waarvan hierboven de resultaten zijn gepresenteerd, aanleiding geweest voor gesprekken tussen de twee onderzoekers, twee dertigers, en het stafflid van het expertisecentrum, een babyboomer. Zonder vooropgezet plan werd in deze gesprekken gezocht naar de verbinding tussen onderzoeksresultaten en eigen ervaringen, met het oog op mogelijke concepten die handvatten zouden kunnen zijn voor verder onderzoek of beleid. Veel gebruikte termen om dertigers te typeren, zoals individualistisch of anti-institutioneel, blijken bij nader inzien slechts en weinig zeggend. Is het mogelijk rond dergelijke termen een spade dieper te steken? Alvorens conclusies te trekken uit het onderzoek willen we daarom eerst enige inzichten verwoorden die in de gesprekken ontstonden.

A. Een nieuwe tijd

De huidige generatie dertigers is met de ontwikkeling van de digitale revolutie opgegroeid en kon letterlijk spelenderwijs deze revolutie op de voet volgen en zich haar verworvenheden eigen maken. De impact van deze revolutie op het sociale, maatschappelijke en politieke leven op micro-, meso- en macroniveau, in Nederland, Europa en wereldwijd begint langzaam door te dringen maar is nog niet te overzien. Dat betekent dat de dertiger volwassen is geworden in een wereld die nog druk doende is vertrouwd te raken met de mogelijkheden en gevolgen van de digitale revolutie (met alle onzekerheid op alle niveaus die daarbij hoort), maar de dertiger zelf is vertrouwd met deze nog voortgaande revolutie en kan met de zich aandienende onzekerheden redelijk onbevangen omgaan of heeft er geen last van. Kort gezegd stapt de dertiger als jong volwassene een wereld binnen die bezig is zichzelf opnieuw uit te vinden (hierbij kan ook gedacht worden aan nieuwe mondiale economische en politieke machtsverhoudingen), zodat de generaties voor hem in veel opzichten weinig tot geen oriëntatie hebben te bieden en vaak in beslag genomen worden om zelf staande te blijven tegenover de zich snel veranderende technologieën en maatschappelijke verhoudingen.

B. Werken aan jezelf

De dertiger is doordrongen van het besef dat het leven een zaak is van zelfrealisatie door middel van zelfontwikkeling. Er is sprake van zelfontwikkeling als levenshouding. Twee factoren zijn daarbij van invloed.

- Het onderwijs

Het onderwijs heeft zich de afgelopen jaren ontwikkeld naar een competentiegerichte onderwijsmethodiek aan de hand van portfoliomappen en zelfreflectieverslagen. Dat betekent dat van scholieren en studenten van meet af aan gevraagd wordt hun eigen ontwikkelingsresultaten te benoemen, hun inspanningen te evalueren en te benoemen welke volgende stappen in de leerontwikkeling gezet moeten worden. Deze voortdurende zelfreflectie als basis voor de eigen leerontwikkeling is tegelijk de basis voor feedback door de onderwijsgeevenden, feedback waarin bereikte competenties worden vastgelegd en aanwijzingen worden gegeven voor verdere ontwikkeling.

- Het politiek-culturele klimaat

Het politiek-culturele klimaat waarin de dertiger is opgegroeid is in toenemende mate gebaseerd op de overtuiging dat iedereen zelf verantwoordelijk is voor de kwaliteit van het eigen bestaan. Succes is een eigen verdienste, tegenslag is in de eerste plaats zichzelf aan te rekenen. De roep om emancipatie en zelfontplooiing waarmee hun ouders zijn groot geworden, is vervangen door de oproep tot zelfontwikkeling. Ieder moet zelf zien wat hij of zij van het leven maakt en staat voor de taak daar voortdurend aan te werken.

C. Behoeft aan een stimulerende omgeving

Uit bovenstaand kenmerk van de dertigers vloeit de behoefte aan een stimulerende omgeving. Dat wil zeggen een omgeving voor die enerzijds respect toont voor de competenties waarvan de dertiger weet dat hij of zij erover beschikt, anderzijds gefundeerde feedback geeft op gesignaleerde of door de dertiger zelf ervaren tekorten. De dertiger weet wat hij of zij kan en wil daarvoor erkenning; de dertiger is tegelijk voortdurend kritisch ten opzichte van zichzelf en zoekt naar mogelijkheden zich te verbeteren. De dertiger verwacht daarbij voeding uit de omgeving: zeg me waar ik me kan verbeteren, hoe ik me kan ontwikkelen.

De dertiger vraagt daarbij om gerichte stimulans en aanwijzingen die een verdere ontwikkeling mogelijk maken. En een heldere feedback op de behaalde resultaten in die ontwikkeling. De dertiger heeft een hekel aan gepamperd worden, omdat het zijn of haar ontwikkeling frustreert, althans niet verder helpt.

D. Geestelijk-normatief isolement

De concentratie op het zelf in opleiding en cultuur leidt bij dertigers tot de vraag naar kaders waarbinnen de sociale betrokkenheid vorm kan krijgen. Het ontbreken van een gemeenschappelijk vocabulaire in de samenleving voor waarde oriëntatie en normatieve motivatie raakt de dertiger in het bijzonder. De dertiger bevindt zich in de levensfase waarin hij of zij de identiteitsontwikkeling afrondt, godsdienstige en morele keuzen maakt en daarbij geconfronteerd wordt met een sociaal-maatschappelijk vacuüm dat het onmogelijk maakt zich in bredere verbanden te oriënteren. Dat leidt er toe dat de dertiger zoekt naar een overzichtelijke kring van mensen met wie hij of zij in een gemeenschappelijke taal keuzes kan motiveren en dilemma's kan verwoorden en onderzoeken. Een dergelijke kring is van belang voor de eigen identiteitsontwikkeling naast de ontwikkeling in het werk, de sport of hobby's.

De godsdienstig georiënteerde dertiger zoekt bevestiging en ondersteuning van de keuzes die hij of zij heeft gemaakt. Daarnaast is bij veel dertigers ook een verlangen naar het opgenomen zijn in, althans zich onderdeel weten van, een breder zinsverband zonder dat dit moet leiden tot verplichtingen. In de gemeente wordt het zelf van de dertiger gerelativeerd in relatie tot God, de gemeente en (de nood van) de wereld.

E. Anti-institutioneel

De dertiger die nog iets met de kerk heeft, is niet geïnteresseerd in de kerk als instituut, draagster van de kerkelijke leer, vertegenwoordigd door ambtsdragers, vormgegeven in kerkelijke regelgeving. Toch is de kerk belangrijk. Hoe is deze paradox te verklaren? Illustratief kan zijn de verwondering bij dertigers over de oproep tot het voeren van het geloofsgesprek, zoals die op alle niveaus van het kerkelijk leven voortdurend klinkt. Cruciaal voor kerkelijke betrokkenheid van de dertiger is het geloofsgesprek! De oproep daartoe klinkt dus als de oproep in een restaurant om te eten. Dat roept de vraag op wat er schuilgaat in de kerk achter de niet aflatende stimulans toch vooral samen het geloofsgesprek te voeren. We constateren dat het pleidooi voor het geloofsgesprek een instrumentalistisch karakter heeft. Het geloofsgesprek moet gevoerd worden om de eenheid van de kerk of de gemeente te bewaren of te bevorderen, of om consensus bij besluitvorming mogelijk te maken. (Niet toevallig ontstond de drang tot "het geloofsgesprek" in het SoW-proces met de bedoeling de toenadering tussen hervormd en gereformeerd te bevorderen.) Deze instrumentele inzet van het geloofsgesprek ten dienste van de eenheid van kerk of gemeente werkt op de dertiger vervreemdend. Je voert het geloofsgesprek met elkaar omdat je samen gelooft en omdat je voor jezelf verder wil komen in je geloofsleven. Het geloofsgesprek hoeft daarom ook niet gevoerd te worden om als gemeente bijvoorbeeld zonder spanning of conflict tot een standpunt te komen over kinderen aan het avondmaal of vrouwen in het ambt. De dertiger heeft geen behoefte aan een politiek-strategisch geloofsgesprek of gemeenteberaad, maar zoekt voor zichzelf een standpunt en kiest daar vervolgens een gemeente bij. De dertiger vraagt van de gemeente duidelijkheid en zal vervolgens zelf de afweging maken: neem ik deze stellingname voor lief of zoek ik een andere gemeente.

F. De kerk als gemeenschap

Voor de dertiger is de kerk als gemeenschap wel degelijk van belang. Maar de grond van de gemeenschap wordt niet gezocht in de kerk als instituut zoals binnen de hervormde traditie, en niet in de kerk als eenheid van belijden, zoals in de gereformeerde traditie. Enerzijds is er sprake van een diep besef van eenheid die wordt ervaren tijdens de eredienst, anderzijds is er de gemeenschap van de zichzelf aan elkaar ontwikkelende gelovigen. Het behoeft weinig betoog dat deze betekenis van gemeenschap bijvoorbeeld van grote invloed is op betekenis en invulling van het ambt. Immers, het ambt wordt in een zo beleefde gemeenschap niet langer gedragen door instituut of belijden maar door ritueel en persoonlijke stellingname.

Dit karakter van de kerk als gemeenschap is weliswaar niet typisch kenmerk voor de dertigers, het is uitdrukking van een breed in de samenleving levend anti-institutionele attitude. Maar de dertigers in de kerk zijn wel de eerste generatie die de institutionele worsteling van het Samen op Weg-proces niet hebben meegemaakt en daarom ook geen enkele voeling meer hebben met de kerk als institutionele of belijdende eenheid, terwijl dit voor de generaties daarboven altijd nog wel ten minste latent aanwezig is.

Conclusies

Tot zover reflecties naar aanleiding van het onderzoek. Tijd voor conclusies. In de conclusies proberen we inzichten en invalshoeken te combineren tot stellingen over de dertigers. De conclusies zijn met enige stelligheid geformuleerd met het oog op de voortgaande bezinning. Mogelijk dat niet alle conclusies een op een zijn terug te vinden in het gepresenteerde materiaal. Waar dat niet het geval is kunnen ze gezien worden als onderbouwde hypotheses voor verder (praktijk-)onderzoek.

I. De dertiger bestaat niet.

Zoals in alle leeftijdscategorieën bestaan er ook tussen dertigers grote verschillen ten gevolge van opleidingsverschillen, mentaliteitsverschillen geografische verschillen (stad-platteland), om een paar factoren te noemen. In de literatuur wordt herhaaldelijk gewezen op een toenemende kloof in de samenleving tussen mensen met een havo/vwo-achtergrond en mensen met minder scholing.

II. De dertiger bestaat wel degelijk en kan aan de hand van de volgende punten getypeerd worden.

1. Levensfase

De dertiger bevindt zich in de levensfase van enerzijds de balans opmaken over de weg die is afgelegd en de keuzen die daarbij gemaakt zijn, anderzijds te moeten kiezen hoe verder na afronding van de 'aanloopfasen van het leven'. Enerzijds het besef al veel keuzen gemaakt te hebben, om te beginnen bij het vakkenpakket in het middelbaar onderwijs en daarna beroeps- en/of studiekeuze, anderzijds een zee van mogelijkheden voor de boeg, mogelijkheden die allemaal aantrekkelijk lijken en eigenlijk ook allemaal gerealiseerd zouden moeten worden met het oog op de eigen zelfontplooiing. Iedereen in deze levensfase staat voor de opgave de balans te zoeken tussen idealisme en realisme.

2. Mondiale verwarring

De huidige dertigers zijn volwassen geworden in een wereld die bezig is zichzelf opnieuw uit te vinden op veel niveaus en in veel verschillende opzichten. Dat betekent dat de oudere generaties zelf druk doende zijn alle verwarring en onzekerheden die daarmee gepaard gaan een plaats te geven, en weinig oriëntatie hebben te bieden. De dertigers hebben daarbij een voorsprong in hun omgang met de voortgaande ICT-ontwikkelingen.

3. Zelfontwikkeling

De huidige dertigers vormen de eerste generatie die door onderwijs en cultuur doordrongen zijn van het besef de architecten van hun eigen bestaan te moeten en te mogen zijn. Belangrijk instrument hiervoor is zelfreflectie, waarbij steeds opnieuw de balans wordt opgemaakt van bereikte en nog te verwerven competenties. Dertigers zoeken daarom een stimulerende omgeving die respect toont voor verworven competenties en feedback, en stimulant geeft met het oog op nog te realiseren kwaliteiten. Deze stimulerende omgeving wordt ook gezocht met het oog op de eigen geloofsontwikkeling.

4. Gemeente als plaats voor bevestiging en zelfbepaling

Er zijn in het leven van de dertiger weinig plaatsen waar geloofstaal gesproken en verstaan wordt. De dertiger zoekt gelijkgezinden met wie in die taal gecommuniceerd kan worden met het oog op de eigen geloofsontwikkeling. Daarnaast zoekt de dertiger bevestiging door verbondenheid met de kerk als spirituele en rituele gemeenschap zoals zij in de eredienst gestalte krijgt.

Tot zover de conclusies. Rest de vraag in hoeverre met het onderzoek antwoord gevonden is op de vragen van blz. 5. We hebben ervoor gekozen de vragen niet een voor een langs te lopen, maar met onderstaande opmerkingen een beeld te schetsen van de dertiger dat tegemoet komt aan genoemde vragen.

1. Dertigers zijn op zoek naar een inspirerende en stimulerende gemeente. Ze vinden het denigrerend doodgeknuffeld te worden ('Hoera, een dertiger!') en ze vinden het denigrerend benaderd te worden als onervaren nieuwkomers die zich hebben te voegen naar de bestaande gang van zaken.
2. Dertigers zijn geholpen met een duidelijk stellingname van de gemeente. Op grond daarvan besluiten ze wel of niet tot een gemeente te willen behoren. Ze hoeven niet zelf betrokken te zijn bij bezinning en besluitvorming binnen de gemeente over kinderen aan het avondmaal of vrouw in het ambt.
3. Dertigers vragen geen vrijblijvende ruimte in de kerk maar willen serieus genomen worden. Dat betekent enerzijds dat zij verwachten dat hun inbreng op waarde wordt geschat en meetelt, anderzijds dat zij gestimuleerd willen worden om zich te ontwikkelen.
4. Dertigers zoeken gelijkgezinden en gelijkgestemden waarmee zij de vragen van geloof, ethiek en persoonlijke geloofsontwikkeling kunnen delen.
5. Dertigers zoeken daarnaast een bredere bedding, een gevoel onderdeel te zijn van een de eigen grenzen overstijgend zinsverband, zoals dat vorm kan krijgen in de liturgie of in het tot de gemeente behoren. Dit tot de gemeente behoren wordt niet vertaald in participatie. Dertigers zullen zich niet snel mengen in theologische of kerkpolitieke geschillen. Het helpt de eigen ontwikkeling niet en het schaadt het gevoel van verbondenheid. Anders gezegd: dertigers die zich verbinden aan een gemeente doen dat wel voor zichzelf (bevestiging en ontwikkeling), maar zijn niet op zichzelf (individualistisch).

6. Dertigers hebben behoefte aan identificatiefiguren die hen kunnen helpen zelfkritisch te blijven. Zij zoeken mensen die hen aanspreken op hun kwaliteiten en die hen aansporen zich verder te ontwikkelen.

Voor de goede orde: de vragen 10 en 11 (zie eind hoofdstuk 1) zijn in dit onderzoek niet aan de orde geweest. Er is geen informatie bekend over de toekomstverwachtingen van dertigers ten aanzien van de rol van de kerk in hun leven of hun kerkelijke of maatschappelijke participatie over tien jaar.

Doel van het onderzoek was een beeld te schetsen van de dertiger. Alvorens concrete beleidsaanbevelingen te doen formuleren we hier enkele aandachtspunten in de ontmoeting tussen kerk en dertigers.

1. Zich aanprijzen als 'open en gastvrije gemeente' werkt tegenover de dertiger contraproductief. Geef als gemeente duidelijk aan wat je te bieden hebt. Wees helder! – er is al zoveel te kiezen, bewaak je identiteit als gemeente. Bied ruimte voor persoonlijke beleving en ervaring, niet vanuit een houding van 'zoek het maar uit', maar vanuit de houding 'laat maar horen hoe jij er over denkt'.
2. Wees persoonlijk. Heb aandacht voor de levensfase en leefstijl van de dertiger. Blijf bij het hier en nu in vorm en taal. Laat zien dat mensen gezien en gekend zijn: vrijblijvend uitnodigend, kleine groepen, lokale betrokkenheid. Spreek de dertiger aan op zijn of haar kwaliteiten en stimuleer hem of haar.
3. Zorg voor identificatiefiguren. De voorganger speelt een belangrijke rol bij het imago van de gemeente. Ook op landelijk niveau.
4. De gemeente is als (deel van het) instituut oninteressant voor de dertiger. Het gaat om ontmoeting als gelovigen en gemeenschapsbeleving. Graaf daarom een spa dieper en zorg voor reuring met een veelkleurig aanbod, voor voorbijgangers en blijvers. Gedoe over gemeenteopbouw, kerkelijke regelgeving en twistappels als homohuwelijk of kinderen aan het avondmaal, de dertiger heeft er geen boodschap aan. Het sluit niet aan bij de behoefte aan zelfontwikkeling en de behoefte aan een bedding voor sociale verbondenheid. Heb het over de inhoud.

8. Praktijkvoorbeelden

1. Trefwoordenbundeling

In het voorjaar van 2012 zijn gesprekken gevoerd met diverse predikanten, kerkelijk werkers en deskundigen over hun ervaringen met dertigers in en rond de kerk. Een overzicht van dit verkennend veldonderzoek is verkrijgbaar bij JOP. Een bonte verzameling verhalen, impressies en aanbevelingen. Hieronder wordt een overzicht gemaakt aan de hand van trefwoorden, ontleend aan deze ervaringen.

- Trekkers met passie

Alle initiatieven bestaan bij de gratie van een kleine groep mensen, soms een enkeling, die zich geroepen voelen een plek te creëren waar mensen in contact kunnen komen met het evangelie. Deze trekkers weten overtuiging en enthousiasme te koppelen aan creativiteit en hebben voor alles een goed oog en oor voor mensen.

- Voorzien in een open plek

Meest in het oog springende is het belang van ontmoetingsplaatsen. Woorden die in dat verband vallen zijn: vrijblijvend en laagdrempelig, behoefte aan verbondenheid, gemeenschap-verbondenheid-uitdaging, kleine groepen. Kathedraalmodel: allemaal afzonderlijke kapellen rond het middenschip. Peer to peer-benadering. Mensen tot kerk maken in plaats van mensen naar de kerk willen leiden. De levensduur van groepen doet er niet toe, de duur van de betrokkenheid bij een groep wisselt. Probeer niet vast te houden.

Een bijzondere vorm van de open plek is de mentor, de een op een ontmoeting tussen een jongere en een oudere, een vorm van levensmentoraat. Er is behoefte aan steun van een volwassene en wijs vertrouwenspersoon die je terzijde staat.

- Levensfase aanbod

De motivatie van initiatiefnemers verschilt en kan getypeerd worden met de termen raken, boeien en binden. Als het gaat om de agenda van dergelijke ontmoetingsplekken, dan komen de bevindingen overeen met de uitkomsten van deel I van het onderzoek. Woorden die veel vallen: verantwoordelijkheid, avontuur, uitdaging; ervaringsgericht; meditatie; tot jezelf komen; dilemma's en keuzes maken; relaties, trouwen, kinderen krijgen en opvoeden; thema's gekoppeld aan actie en ontmoeting; geen input maar goede vragen en gesprek; 'de grote vrijheid beangstigt', aansluiten bij levensbehoefte, aansluiten bij het dagelijks leven.

Door aan te sluiten bij de levensbehoefte ontstaat vanzelf segmentering. Er zijn groepen over opvoedingsvragen, groepen die meer sociaal-actief zijn ingesteld, opleidingsverschillen spelen een rol (zowel wat betreft de onderwerpen als qua aanpak), voor leeftijdsverschillen (20-ers en 30-ers). Het is dus van belang oog te ontwikkelen wat er in en om de gemeente leeft, en in aansluiting daarop bijeenkomsten van velerlei aard naar eigen mogelijkheden te ontwikkelen.

- Opmerking

Tijdens het bespreken van de eerste onderzoeksresultaten kwam de vraag aan de orde of de gesignaleerde cultuurbreuk wel voldoende recht doet aan de opleidingsverschillen tussen jongeren. Is de literatuur, zo werd opgemerkt, toch niet te veel gefixeerd op jongeren met een HBO/WO-opleiding, worden de jongeren met een LBO/MBO-opleiding niet over het hoofd gezien?

Het is niet onze bedoeling die verschillen hier weg te poetsen, maar vanuit de in het onderzoek gekozen benadering van generaties willen we ze hier relativiseren. Het betreft de cohort-benadering van generaties. De cultuurbreuk die we signaleren geldt voor generaties in het algemeen. Het competentie leren bijvoorbeeld is als eerste in het Lager en Middelbaar Beroepsonderwijs ingevoerd. Ook voor lager opgeleide jongeren geldt de keuzebiografie, en ook zij zien zich geplaatst tegenover de dilemma's van de veelheid van mogelijkheden. Lager opgeleide jongeren gaan wellicht anders om met de spanning die dit veroorzaakt. Er zijn signalen dat bij hen de reactie een radicalere breuk met de opvoeding kan betekenen of juist een geruislozer aanpassing. Ze zullen minder snel geneigd zijn louter verbaal met hun dilemma's en spanningen om te gaan dan hoger opgeleide jongeren.

Uit de praktijkverhalen blijkt dat de vraag naar ontmoeting zoals hier boven geschetst niet wezenlijk verschilt tussen de jongeren van verschillend opleidingsniveau. Wel blijkt er een verschil in interesse en in omgang binnen groepen. 'Bij hoger opgeleiden spelen vragen rond duurzaamheid, carrière, levensbestemming. Lager opgeleiden zitten niet te wachten op een conferentie over duurzaamheid. Zij zijn geïnteresseerd in een vertrouwde plek binnen een gemeenschap met over het algemeen een heldere boodschap, en hebben

behoefte aan thema's als relatievorming, vrienden, trouwen.' Hoger opgeleiden zijn door betrokkenheid in een studentenvereniging, studievereniging of door het organiseren van activiteiten binnen de studie (vaak gecombineerd met het verhuizen uit de ouderlijke woonplaats) doorgaans verder van de eigen gemeente af komen te staan en zoeken daarom ontmoetingsplaatsen verder van de reguliere gemeente in hun (vaak nieuwe) woonplaats.

Er zijn dus zeker verschillen, maar voor de vragen die hier aan de orde zijn, zijn die naar ons inzicht niet doorslaggevend.

2. Analyse

Zo opgesomd leveren de trefwoorden veel herkenning. De vraag is hoe een en ander te waarderen. De huidige benadering is om de kleine groep louter als methode (om niet te zeggen truc) te zien om de dertiger te bereiken, als een werkvorm ergens tussen kerkdienst en catechisatie in. De kleine groep wordt nu doorgaans gezien als niet anders dan de opmaat naar zowel de catechisatie als de kerkdienst. De gedachtegang nu is: als we de dertiger nu maar eenmaal middels de kleine groep 'binnen' hebben, zal het op den duur ook wel lukken om hem of haar volwaardig kerklid te maken.

Die benadering wijzen wij af. Wij kiezen voor een andere. Daarvoor maken we gebruik van een theoretisch inzicht van de godsdienstwetenschapper Peter van Rooden die in zijn boek *Relieuze regimes* (1996) betoogt dat in elke samenleving gezocht moet worden naar de plaats waar de godsdienst gelokaliseerd is in die samenleving. Sinds het einde van de 19^e eeuw is in Nederland de godsdienst voornamelijk gelokaliseerd in de hoofden van mensen. Op grond van een godsdienstige overtuiging organiseren mensen zich in godsdienstige verbanden en komen tot godsdienstige activiteiten. (In de 18^e eeuw was de godsdienst in Nederland gelokaliseerd in de overheid en daarmee verbonden in het burgerschap van de onderdanen.) Van Rooden wijst er in 1996 al op dat die locatie van de godsdienst in Nederland aan het verschuiven is. Op grond van de ervaringsberichten uit het veld komen wij tot de conclusie dat een ontwikkeling gaande is waarbij de dominante locatie voor godsdienst komt te liggen in de bijeenkomst in plaats van de afzonderlijke deelnemers aan een bijeenkomst. Kort gezegd betekent dat, dat de kerk van de toekomst niet uit leden bestaat, maar uit bijeenkomsten. Alle samenkomsten, groepen, events en dergelijk waarvan de kerk zegt 'dit zijn wij' vormen samen de kerk. Dergelijke bijeenkomsten kunnen een lange levensduur hebben of een korte, deelnemers kunnen een trouwe groep vormen of bestaan uit passanten. De kleinst denkbare ontmoetingsgroep is die van de mentor en zijn of haar pupil.

De consequentie is dat we in het vervolg niet meer denken vanuit de vraag 'Hoe bereiken wij de dertigers?' maar vanuit de vraag 'Hoe bereiden we ontmoetingsplaatsen voor passanten en/of gesettelden?' We moeten de omslag in denken maken van 'het werven van leden' naar het organiseren van plaatsen waar iets van het heil ervaren kan worden. We kiezen hier voor het woord 'oase'. De kerk bestaat uit oases om op verhaal te komen, tot rust te komen, energie op te doen, je te bezinnen op de levensvragen, anderen te ontmoet, om te zien naar anderen en de handen uit de mouwen te steken, om vreugde en verdriet te delen of God te aanbidden. De meest bekende maar voor steeds meer mensen niet meer zo vertrouwde oase in ons kerkelijk leven is de kerkdienst. Die staat hier niet ter discussie en zal voor velen van betekenis blijven. Daarnaast zijn er andere oases ook al langer vertrouwd binnen het gemeentelven: gesprekskringen, pastoraat, huisbezoek, allemaal oases dicht bij de gemeente als georganiseerd verband. Maar er zijn ook oases die verder verwijderd zijn (de jeugdthonken en keten), en er kunnen oases ontstaan in de wildernis zonder directe of zichtbare verbinding met de gemeente. Al die oases samen vormen de kerk, elke oase is manifestatie van de kerk.

Events en groepen zijn dus niet een methode om mensen bij de kerk te krijgen, maar zijn vindplaatsen van heil, manifestaties van de kerk, vormen van kerk om mensen op verhaal te laten komen, in contact te brengen met anderen, uit te nodigen tot actie, kortom: op welke wijze dan ook van dienst te zijn. Natuurlijk vereist dat steeds weer mensen die bereid zijn putten te slaan, oases aan te leggen, het voortouw te nemen. Maar de inspanningen van dergelijke pioniers zijn van meet af aan volop kerk en niet pas als er (misschien) na drie jaar een stabiele groep is ontstaan met reguliere kerkdiensten.

Volgens de definitie van Fresh Expressions begint kerk-zijn altijd met luisteren. Luisteren naar God, naar de omgeving, naar de mogelijkheden. Daarna volgt een proces van liefhebben en dienen: dienstbaar zijn voor de gemeenschap. Vandaaruit kan een proces ontstaan van opbouw en commitment, waarna er een gemeente met diensten kan ontstaan en je in principe opnieuw kunt beginnen. Essentieel in dit proces is dat e vanaf de eerste stap voluit sprake is van kerk, en dat er wel een weg maar geen dwang is om door te groeien naar een volgende stap.

Met het eerdergenoemde kan de indruk ontstaan dat het bij oases alleen om overzichtelijke groepen op plaatselijk vlak gaat. Maar ook regionaal en landelijk kunnen events en ontmoetingsplaatsen georganiseerd worden, aanvullend op plaatselijke activiteiten. Voorbeelden daarvan zijn The Passion en het Flevofestival. Ook bij dergelijke grootschalige ontmoetingen gaat het om kerk.

- Kanttekening

We realiseren ons dat de benadering die we hier voorstaan niet zonder meer als leidend beginsel kan worden doorgevoerd. In de huidige situatie hebben we te maken met een kerkorde die gebaseerd is op individueel lidmaatschap en van daaruit de kerk denkt en organiseert. We hebben te maken met lokale gemeenten die geleid worden door een kerkenraad die bestuursverantwoordelijkheid draagt en beleid moet maken. Dat kan allemaal niet genegeerd worden. Maar dat moet ons anderzijds niet de ogen doen sluiten voor een werkelijkheid die zich in rap tempo doorzet. De ontwikkeling die we waarnemen zal ingrijpende consequenties hebben voor kerkorde, kerkelijke financiën, ambten, vereiste deskundigheden. Reden om als Dienstenorganisatie deze ontwikkeling nauwlettend te volgen.

9. Aanbevelingen

In deel I van ons onderzoek hebben we een beeld geschetst van de cultuurbreuk die zich voltrekt en die duidelijk zichtbaar wordt in de verschillende levenssferen van de dertiger en de babyboomer. In deel II hebben we veel praktijkverhalen over kerk en dertigers op formule gebracht. We komen nu tot vier aanbevelingen voor de Dienstenorganisatie:

1. Informatieoverdracht
2. Voorbeeldenplatform
3. Ontwikkelingen monitoren
4. Portefeuillehouder

1. Informatieoverdracht

Veel mensen binnen en buiten de kerk zijn zich de cultuurbreuk die we signaleren tussen generaties niet bewust. Dat leidt tot communicatiestoring, frustraties en irritaties. Gezien de dominante rol die de babyboomers de komende tien jaar zullen spelen in de kerk is het van groot belang dat zij inzicht hebben in deze cultuurbreuk en in de geheel andere wijze waarop zij in het leven staan dan de dertigers. Voorkomen moet worden dat de mensen van boven de 55 jaar, die zich de komende jaren naar beste kunnen zullen willen inzetten voor de kerk, ongewild een obstakel vormen voor de betrokkenheid van dertigers bij de kerk. Interactie tussen de generaties en leren over en weer zal gestimuleerd moeten worden en biedt ook goede perspectieven, gezien recente inzichten in de Y-generatie. (Zie: Bontekoning & Grondstra: Ygenwijs, Generatie Y ontmoet X, pragmaten en babyboomers; Amsterdam, 2012.) Daarom zullen de resultaten van dit onderzoek gecommuniceerd worden naar de plaatselijke gemeenten. Wij stellen voor:

In de voorlichting aan en advisering van gemeenten en kerk zal specifiek aandacht geschonken worden aan cultuurverschillen tussen generaties en aan de betekenis daarvan voor de onderlinge ontmoeting en samenwerking.

2. Voorbeeldenplatform

Er zijn inmiddels talloze voorbeelden in het land (binnen en buiten de Protestantse Kerk, ook buiten Nederland) van 'oases' voor twintigers en dertigers (en anderen). Er is niet zonder meer een standaard aanpak. Belangrijke voorwaarde en indicatie zijn de initiatiefnemer(s), maar ook geografische factoren, sociale factoren, aard van en afstand tot (een) bestaande kerk(en). Vaak blijkt het niet moeilijk een groep te starten, soms kan een groep op eigen kracht na een jaar verder, in andere gevallen blijft een vorm van facilitering noodzakelijk of houdt de groep na verloop van tijd op te bestaan. Initiatieven zullen altijd afhankelijk zijn van voortrekkers, gangmakers, inspirators.

Het is van belang inzicht te krijgen in de diverse ervaringen. Zij kunnen inspirerend zijn voor derden, maar zij bieden ook materiaal om beter inzicht te krijgen in mate en manier van ondersteuning en facilitering. Daarom stellen wij voor:

Door de Dienstenorganisatie wordt een Voorbeeldenplatform aangelegd en bijgehouden. Predikanten, jeugdwerkers en gemeenteadviseurs worden uitgenodigd ervaringen en verhalen op het platform in te brengen.

Overigens kan het Voorbeeldenplatform voor de Dienstenorganisatie niet enkel een 'vergaarbak' zijn. De ingebrachte ervaringen en verhalen dienen werkmateriaal te zijn voor ontwikkeling en advies. Het Voorbeeldenplatform dient daarom nauw verbonden te zijn met voorstel 3.

3. Ontwikkelingen monitoren

In ons onderzoek signaleren wij een cultuurbreuk enerzijds en het opkomen van een ander concept van kerk anderzijds. Beide ontwikkelingen hebben ingrijpende consequenties voor het denken over kerk, kerkvernieuwing, kerkorde, geldwerving. Het is van belang dat genoemde ontwikkelingen en de mogelijke consequenties daarvan blijvend punt van aandacht zijn binnen de Dienstenorganisatie, wil zij ook over vijf en over tien jaar adequaat de kerk van dienst kunnen zijn. Daarom stellen wij voor:

Binnen de Dienstenorganisatie wordt een afdelingoverstijgend orgaan gevormd dat signaleert, analyseert en adviseert. Dit orgaan legt een permanent contact met de PThU en de door de kerk erkende HBO-opleidingen met het oog op (inter)nationaal onderzoek, theorievorming en de opleiding van predikanten en kerkelijk werkers. Ook wordt contact onderhouden met nieuwe initiatieven, zoals het manifest Dominee 2.0. De medewerkers die dit orgaan bemensen zijn netwerkpersoneel. Men weet wat er speelt, doet onderzoek, verzamelt informatie en bezoekt bijeenkomsten die aanvullend zijn op het thema binnen de kerkelijke kring of daarbuiten.

4. Portefeuillehouder

Bovenstaande aanbevelingen hebben alleen kans van slagen als binnen de Dienstenorganisatie een portefeuillehouder wordt aangewezen die de taak krijgt de uitvoering van de aanbevelingen te bewaken.

De taken van de portefeuillehouder zijn:

- a. Zorgdragen voor informatieoverdracht, conform voorstel 1;
- b. Het vormgeven van een voorbeeldenplatform conform voorstel 2: ict-omgeving, publiciteit, redactie, contact met indieners, rubriceren van ideeën. Tevens initiatieven signaleren die voor de dienstverlening van bijzondere betekenis kunnen zijn.
- c. Leiding geven aan monitorgroep conform voorstel 3. Dit omvat ook het onderhouden van contacten met onderzoekers, opleidingen, trekkers en het verzamelen van informatie.
- d. Informeren van de Dienstenorganisatie, bestuur en moderamen.

Geraadpleegde bronnen

- Bernts, T. G. Dekker, J. de Hart (2007), *God in Nederland 1996-2006*, Kampen: Ten Have
- Bovens, M. (2006), *De diplomademocratie – over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Downloaden via http://igitur-archive.library.uu.nl/USBO/2007-0223-201102/bovens_06_de_diplomademocratie.pdf
- Brink, G. van den (2011), *Eigentijds idealisme – een afrekening met het cynisme in Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press
- Broek, A. van den, R. Bronneman, V. Veldheer (red.) (2010), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau
- Bronsgest, F. (2012), *Ze komen... en ze gaan. Een onderzoek naar veranderingen in de relatie van 20-40 jarigen met De Lichtkring*. Afstudeerscriptie Hogeschool Leiden. Downloaden via www.frannybronsgeest.com
- Dekker, P. en J. de Hart (red.) (2009), *Vrijwilligerswerk in meervoud*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau
- Dekker, W. (2009), Kerk en tussen-uit-generatie in: *Kontekstueel*, september 2009
- Dingemanse, S.J (2010), *In beweging blijven. De gemeente op reis met de middengeneratie*. Vught: Skandalon
- Donk, W.B.H.J. van de, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee, R.J.J. Plum (2006), *Geloven in het publieke domein – verkenningen van een dubbele transformatie*, WRR-verkenningen, Amsterdam: Amsterdam University Press
- Guardini, R. (1953), *Die Lebensalter – Ihre ethische und pädagogische Bedeutung* (nieuwe uitgave 2010), Kevelaar: Verlagsgemeinschaft topos plus
- Hart, J. de (2011), *Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit*, Amsterdam: Bert Bakker
- Hart, J. de (2011), *Maak het nieuw! Over religieuze ontwikkelingen en de positie van de kerken: een persoonlijke geschiedenis*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau
- Iersel, T. van (2010), *Het belang van spiritualiteit in het dertigersdilemma*, afstudeerscriptie Vrije Universiteit. Downloaden via www.timvaniersel.nl
- Jobsen, P. en S. Metaal (2009), *Analyse Mentality-milieus: zingevingsprofielen en relatie tot de PKN*. Onderzoek in opdracht van de Protestantse Gemeente te Amstelveen en Buitenveldert. Downloaden via http://www.protestantsamstelveen.nl/doc/Rapport_Mentality_en_Zingeving.pdf
- Jong, G. de (2010), *Spiritualiteit van dertigers en veertigers. Kwantitatief onderzoek in opdracht van Kerk zonder Grenzen*. Downloaden via www.ru.nl/kaski
- Jong, G. de (2010), *Spiritualiteit van dertigers en veertigers. Kwalitatief onderzoek in opdracht van Kerk zonder Grenzen*. Downloaden via www.ru.nl/kaski
- Jong, N. de (2011), *Young Urban Protestants – onderzoeksrapport*. Downloaden via www.izb.nl
- Legetas, A.L. (2002), *Dertigers Dilemma's: mythe of waarheid? Een kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar een nieuw sociologisch en psychologisch fenomeen*. Afstudeerscriptie Universiteit van Amsterdam. Downloaden via <http://dare.uva.nl/document/14767>
- Lievegoed, B. (2000), *Levensloop van de mens*, Rotterdam: Lemniscaat
- Lo Galbo, C. en M. Martijn (2011) Verdwaalde dertigers, in: *Vrij Nederland*, juni 2011, downloaden via <http://www.vn.nl/Standaard-Media-Pagina/Verdwaalde-dertigers.htm>
- Markus, A. (2009) Dertigers en de kerk: wat is het probleem? In: *Kontekstueel*, september 2009
- Manpower Witboek (2010), *De grenzeloze generatie op de arbeidsmarkt* (onderzoek door Motivaction). Downloaden via www.manpower.nl
- Raad van Kerken (2011), *Een nieuwe generatie over geloof en spiritualiteit - Een strategische benadering om 20-35 jarigen een volwassen plaats toe te kennen in kerken en oecumene*, Amersfoort. Downloaden via http://www.raadvankerken.nl/pagina/736/jongvolwassen_focus_op_oecumene
- Roest, H. de (2010), *Een huis voor de ziel – gedachten over de kerk voor binnen en buiten*, Zoetermeer: Meinema
- Smouter, K. en I. van Nes (2010), *Ontgint eer ge begint – onderzoeksopzet kwartiermakers Protestantse Kerk Amsterdam*
- Spangenberg, F. en M. Lampert (2006) *De grenzeloze generatie – en de eeuwige jeugd van hun opvoeders*, Amsterdam: Nieuw Amsterdam
- Spangenberg, F. en M. Lampert (2011), *De grenzeloze generatie – en de onstuitbare opmars van de B.V. IK*, Amsterdam: Nieuw Amsterdam
- Traag, T., J. van der Valk, R. de Vries en R. van der Velden (2006), Dertigers op de arbeidsmarkt- De bepaling van lange termijn effecten van onderwijs met behulp van een koppeling tussen het SLVO en het Sociaal Statistisch Bestand, Maastricht: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt. Downloaden via: <http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=10004>
- Verbeek, D. en J. de Haan (red.) (2011), *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau
- Wijnants, N. (2008), *Het dertigersdilemma – de belangrijkste loopbaan -en levensvragen van twintigers en dertigers*, Amsterdam: Bert Bakker

Internet en media

www.365.nl

www.cbs.nl

www.gemiddeld-inkomen.nl

www.geschiedenis24.nl

www.izb.nl

www.manpower.nl

www.quarterlifestquest.nl

www.scp.nl

www.timvaniersel.nl

www.tv-blik.nl, documentaires VPRO (2011) *Tussen kroost en carrière* en B.V. IK

www.youngworks.nl

Protestantse Kerk in Nederland

Dienstenorganisatie
Protestantse Kerk

Joseph Haydnlaan 2a
Postbus 8504
3503 RM Utrecht
Telefoon (030) 880 18 80
Fax (030) 880 13 00
servicedesk@pkn.nl
www.pkn.nl